

Groniowski, Krzysztof

Seminarium Stefana Kieniewicza

Przegląd Historyczny 91/3, 405-433

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

KRZYSZTOF GRONIEWSKI
(Warszawa)

Seminarium Stefana Kieniewicza

Przed siedmiu laty Iza Bieźuńska-Małowistowa zaproponowała mi udział w numerze 1/93 „Przeglądu Historycznego” planowanym, w przeciwieństwie do ksiąg jubileuszowych, jako pisany w znacznej mierze przez uczniów „zbiór rozpraw o profesorze Kieniewiczu, a raczej o poszczególnych dziedzinach jego badań”¹. Krótki termin nie dawał możliwości realizacji podjętego obecnie wątku, zasygnalizowanego jedynie później we wspomnieniach Mariana Chudzyńskiego i Jerzego Skowronka². Potem nadinterpretacja ustawy o ochronie danych osobowych wywołała komplikacje już w trakcie badań. Niedostępne okazały się też, wbrew pierwotnym nadziejom, materiały seminaryjne ze spuścizny osobistej Profesora, zabrane z mieszkania przy ul. Wiktorskiej. Okazało się również, że luki, zwłaszcza na końcu, posiada lista magisteriów ogłaszana w „Fasciculi Historici”. Sięgnąłem do akt uczelni, za co dziękuję pracownikom Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego i dziekanatu. Korzystałem też z zespołu Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego w Archiwum Akt Nowych. Zdecydowałem się wreszcie na poszukiwanie możliwie największej liczby uczestników seminarium, zwłaszcza magisterskiego, których części wcześniej nie znalazłem. 109 osób, nie licząc członków rodzin, zdecydowało się udzielić wyjaśnień, z niektórymi odbyłem dłuższe dyskusje. Stwierdziłem zgon 33 uczniów Stefana Kieniewicza, szacunkowo należałoby podnieść tę liczbę do 50.

8 października 1946 Rada Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warszawskiego przyjęła do wiadomości list Oskara Haleckiego, przedwojennego kierownika Katedry Historii Europy Wschodniej, zapewne informujący o pozostaniu na emigracji. Na wniosek Komisji Historycznej rady (w składzie dziesięcioosobowym, w tym z historyków Stanisław Arnold, Stanisław Kętrzyński, Tadeusz Manteuffel, Władysław Tomkiewicz i Janusz Woliński) uchwalono powołać Kieniewicza na zastępcę profesora³. Od habilitacji na Uniwersytecie Jagiellońskim, przeprowadzonej na początku roku, był on współpracownikiem Komisji Historycznej Polskiej Akademii Umiejętności. Jednak przez rok po powrocie do kraju problem jego stabilizacji zawodowej nie był rozwiązany, co przypomniał w 1980 r. na łamach „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” i czego ślady pozostały w korespon-

¹ List I. Bieźuńskiej-Małowistowej z 14 czerwca 1992.

² M. Chudzyński, *Pamięci Profesora Stefana Kieniewicza*, „Notatki Płockie” 1992 nr 3, s. 41; J. Skowronek, *Stefan Kieniewicz 1907–1992*, „Nauka Polska” 1993, nr 4, s. 162.

³ Archiwum UW, W. Hum 3, s. 5.

dencji Adama Skalkowskiego⁴. Powołanie na UW Kieniewicz wiązał z wpływami szkoły Marceliego Handelsmana, przypominał brak wcześniejszych kontaktów z dydaktyką, gdy mając 39 lat przystąpił do prowadzenia seminarium.

Skowronek pisał o tradycyjnym raczej sposobie prowadzenia seminariów przez Profesora. Wydaje się, że wiązał się on z całą koncepcją kształcenia, przyznaniem w czasie zajęć głównej roli referentowi, przedstawiającemu wyniki swych badań. Profesor nie ingerował też w przebieg dyskusji, zostawiając sobie podsumowanie, w którym starał się wyważyć plusy i minusy, wychwycić ewentualne lapsusy merytoryczne i przekładowe, skorygować bibliografię. Skrętnie odnotowywał nazwiska dyskutantów. Wanda Szolginia pamięta jednak również referaty na seminarium spoza tematu pracy. W spisie wykładów na rok 1946/1947 było to seminarium historii nowoczesnej, na rok 1947/1948 nowożytnej.

Przez cały okres prowadzenia przez Profesora seminariów przeszło przez nie 245 osób nie wliczając stypendystów zagranicznych oraz tych, które relacje o swym krótkim uczestnictwie zdementowały przy niepewnych przekazach. Magisteria uzyskało 178 osób, co jest zbliżone do danych Profesora z 1980 r., zaś przewyższa szacunki z okresu drugiego jubileuszu i ze wspomnień pośmiertnych.

Przez pierwsze seminarium magisterskie przeszło 48 osób (w tym 29 kobiet), które rozpoczęły studia do 1948 r. włącznie. Sześciu uczestników urodziło się przed 1914 r. (najstarszy w 1903 r., był cztery lata starszy od Profesora), siedmiu w czasie I wojny, reszta mniej więcej równomiernie w pierwszej i drugiej połowie lat dwudziestych. Cztery osoby zadeklarowały pochodzenie chłopskie, trzy robotnicze, jedna rzemieślnicze, w dwóch wypadkach oczywiste wydaje się ziemiańskie.

Władysław Krupa posiadał magisterium z pedagogiki i uczęszczał na seminarium historyczne na Uniwersytecie Poznańskim. Tadeusz Chlewicki był na seminariach Wacława Tokarza i Bronisława Pawłowskiego, u Wacława Tokarza zaczynał też Zbigniew Kurzyzna, studia na UW mieli też w tym czasie rozpoczęte Stefan Nawrocki i Irena Trębska. Elżbieta Starzewska była na UJ uczennicą Stanisława Kota i Józefa Feldmana, Weronika Tropaczyńska-Ogarkowa studiowała w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim oraz była seminarzystką Stanisława Łempickiego na Uniwersytecie Lwowskim, zaś Władysław Nastała w Wolnej Wszechnicy Polskiej. Studia konspiracyjne na UW rozpoczęli Krzysztof Dunin-Wąsowicz, Stanisław Kalabiński, Jerzy Litwiniuk i Krystyna Wyczańska. Ta ostatnia miała napisaną u Handelsmana pracę o Towarzystwie Rolniczym jako podstawie stronnictwa Białych, która miała być jeszcze uzupełniona, zniszczonymi później, materiałami z Archiwum Skarbowego⁵. Później Wyczańska przeszła przez seminarium Feldmana i Władysława Konopczyńskiego. Dunin-Wąsowicz uczęszczał na zajęcia Ludwika Widerszala, Feldmana⁶, od którego otrzymał kończony u Kieniewicza temat magisterium „Geneza aktu 5 listopada 1916 r.”, wreszcie Konopczyńskiego. U Feldmana była też Szolginia, która kwerendą w „Naprzodzie” do nieukończonego z przyczyn politycznych „Słownika

⁴ S. Kieniewicz, *Z rozmyślań dziejopisa czasów porobiorowych*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. XXV, 1980, z. 2, s. 253; APAN, III-21 Materiały Adama Skalkowskiego. Dział II 68, k. 602-606.

⁵ K. Sroczyńska-Wyczańska, *Różnorodna codzienność łączniczki BIP w KG AK*, [w:] *Żołnierze KG AK wspominają*, Warszawa 1994, s. 13.

⁶ K. Dunin-Wąsowicz, [w:] *Z dziejów podziemnego Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1961, s. 255, 262-264; Cf. A. Zahorski, *Ludwik Widerszal (1909-1944)*, [w:] *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, Warszawa 1986, s. 487.

biograficznego polskich działaczy socjalistycznych” Instytutu Pamięci Narodowej związana była z Henrykiem Wereszyckim. Jerzy Korwin–Mikke był na UJ na seminarium Henryka Mościckiego, Stefania Sokołowska jako studentka II roku KUL u Leona Białkowskiego. Jadwiga Wrońska i Kamila Zarychta zaczynały seminarium na Uniwersytecie Wrocławskim, zaś aspirant Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR Ryszard Kołodziejczyk był wcześniej uczniem Karola Górskiego na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Kalabiński przeniósł się od Wolińskiego, zaś Lucjan Tuross i Halina Wenerska do Arnolda.

Jedna osoba (Zarychta) przerwała studia, cztery przeszły na inne seminaria, z czego dwie uzyskały tam magisteria (Korwin–Mikke u Wolińskiego, Jan Kancewicz u Żanny Kormanowej). Po III roku wycofali się też Mirosława Podczaska–Nastula i Adam Tokarz. Z pozostałych 43 uczestników uzyskało wówczas u Kieniewicza magisteria 34, zaś w 1958 r. jeszcze jeden (Lech Niżnikowski). Chronologicznie zajmowano się latami 1815–1914. Interesowano się ruchem chłopskim w 1861 r. (Danuta Heydrich), udziałem Warszawy w manifestacjach (Halina Rożenowa), stosunkiem do manifestacji duchowieństwa (Hanna Dylągowa), millenerami (Barbara Ciemnińska), Dyrekcją Białych (Krystyna Kwapiszewska), początkami Czerwonych (Szolginia), publicystyką Agatona Gillera (Józef Boroda), organizacją miejską Warszawy (Sokołowska), Warszawą w powstaniu styczniowym (Janina Leszczyńska), Stefanem Bobrowskim (Krystyna Olewnik), polityką włościańską stronnictwa ruchu (Franciszka Ramotowska). O ideologii tajnej prasy pisała Amelia Nawrocka, o organizacji tajnego państwa Teresa Wyderkowa, opozycję lewicową badał Franciszek Kazimierski. Partyzantkę w Lubelskiem omawiał Nastula, o Marcinie Borelowskim pisała Danuta Brzuska, zaś o działaniach Mariana Langiewicza przed dyktaturą Anna Borkiewicz–Celińska. Problem pospolitego ruszenia omawiała Krystyna Łonczyńska, postawę szlachty folwarcznej Barbara Ratyńska. Interwencją dyplomatyczną zajmowała się Wrońska, stosunkiem Napoleona III do powstania Klementyna Morawska, problematyką ziem zabranych w polityce kierownictwa ruchu Starzewska, zaś dyktaturą Romualda Traugutta Wenerska. W nieukończonych pracach Litwiniuka interesował problem uczestnictwa poddanych Cesarstwa, zaś Nawrocki porównywał koncepcje powstania Jarosława Dąbrowskiego i Ludwika Mierosławskiego.

Spoza problematyki 1863 r. Kołodziejczyk pisał o przemyśle Królestwa Kongresowego 1815–1830, Antoni Józikowski zajmował się lewicą powstania listopadowego, Wyczańska postawą włościan w latach 1831–1848, Antoni Grzybowski problemem ukraińskim w Galicji w 1848 r., Borys Marzecki działaniami wojskowymi w Poznaniu w 1848 r.; Jadwiga Janczewska opracowywała gimnazjalne kółka samokształceniowe w okresie Aleksandra Apuchtina, Halina Kiepuska tajne kółka młodzieży na UW w latach 1869–1894. Niżnikowski badał publicystykę Aleksandra Świętochowskiego, Krupa czasopismo „Głos” (1886–1894), Kalabiński akcję bojową PPS w 1905 r., Tuross kółka rolnicze im. Staszica. W tematyce widoczny był zwrot Profesora od rocznicowych lat 1846–1848 ku 1863, co wiązało się z pracą nad „Sprawą włościańską w powstaniu styczniowym”.

Dyplomy I stopnia, przy ministerialnym zakazie z 1952 r. bronięcia magisterium wobec przekroczenia terminu, otrzymali: Chlewicki, Nawrocki, Niżnikowski, Maria Szota oraz Trębska. Ominęły go Nawrocka i Sokołowska, co z opóźnieniem usankcjonowano. Odmowę prologat uzyskał też Kurzyna, nie ukończyła studiów Stanisława Mickiewicz. Status dwóch uczestników, którzy zajęli się działalnością literacką, pozostał nieuregulowany. Nie ulega wątpliwości, że decydował nie tylko stopień zaawansowania, ale też

polityczne kryteria selekcji. W 1951 r. wydano na historii 36 dyplomów magisterskich i 41 zawodowych⁷. Wiadomo, że dwie osoby (Borkiewicz–Celińska, Adam Tokarz) były więzione, nie licząc wcześniejszego wywiezienia do Rosji Litwiniuka.

Najwyżej oceniono prace magisterskie Borkiewicz–Celińskiej, Dylągowej i z opóźnieniem Niżnikowskiego. Recenzentem był wtedy z reguły Stanisław Herbst, raz Emil Kipa. Pozostałe, poza Niżnikowskim, próby kończenia studiów poprzez II stopień ekstermistyczny (Nawrocki, Szota i Trębska) nie przyniosły końcowego rezultatu.

Asystentami Instytutu Historycznego UW zostali z seminarium Kieniewicza: Dunin–Wąsowicz (usunięty w 1950 r. przez ministerstwo z przyczyn politycznych w trakcie kontraktu), Kalabiński (w końcu 1949 r. uzyskał płatny urlop na aspiranturę na Uniwersytecie Leningradzkim) i Wyczańska (do 1951 r., potem Archiwum Główne Akt Dawnych i Ośrodek Informacji Naukowej PAN). Asystentką KUL, zatrudnioną w pierwszym etapie do 1953 r., została Dylągowa w międzyczasie pracująca w szkolnictwie warszawskim. Kanczewicz wykładał w Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC PZPR, Filii UW w Białymstoku i w IH UW. Kołodziejczyk pracował w WSNS, IH PAN, gdzie zorganizował w 1969 r. pracownię dziejów klas posiadających i w WSP Kielce. Turowski, początkowo nauczyciel, został pracownikiem Wydziału Pedagogicznego UW. Ratyńska pracowała w Archiwum m. Warszawy, Bibliotece Publicznej, Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych, wydawnictwie Książka i Wiedza, a od 1975 r. w Instytucie Krajów Socjalistycznych PAN, gdzie cztery lata później została kierownikiem pracowni postępu naukowo–technicznego krajów RWPG. Kiepuska z Zakładu Informacji Naukowej Biblioteki Narodowej przeszła do IH PAN. Grzybowski początkowo pracował w wydawnictwach, potem w PAN (IH oraz Instytut Filozofii i Socjologii). Borkiewicz–Celińska w późniejszych latach była zatrudniona w Zakładzie Atlasu Historycznego IH PAN, a Sokołowska przeszła z Biblioteki Szkoły Głównej Planowania i Statystyki do Zakładu Bibliografii Retrospektywnej Historii Polski XIX i XX w. IH PAN, którym później kierowała.

W AGAD pracowały: Ramotowska, Morawska (kierowały kolejno działem akt XIX w.), Łonczyńska (kartografia) i Wyderkowa, która przez Komisję Badań Dawnej Warszawy przeszła do Muzeum Historycznego. Boroda w latach pięćdziesiątych był dyrektorem Archiwum m. Warszawy, potem zajął się praktyką adwokacką, Korwin–Mikke został dziennikarzem. Heydrich była kierownikiem działu udostępnień w Głównej Bibliotece Statystycznej. W Bibliotece Publicznej pracowali też Niżnikowski i Janczewska, początkowo nauczycielka. Mickiewicz była nauczycielką m.in. w LO im. Limanowskiego, potem lektorką języka rosyjskiego w Szkole Głównej Służby Zagranicznej i SGPiS. Kurzyńska pracowała w Muzeum Historycznym w dziale średniowiecznym, był też przewodnikiem PTTK. Szolginia, wcześniej pracowniczka Instytutu Pamięci Narodowej (od 1948 r. Instytut Historii Najnowszej), w Instytucie Bibliograficznym BN kierowała jako starszy kustosz dyplomowany Zakładem Dokumentacji Księgoznawczej. Takie samo zaszeregowanie uzyskała Olewnik w Bibliotece Politechniki. Tropaczyńska–Ogarkowa, była działaczką PSL, została redaktorką „Płomyka” oraz pracowała w radio. Zajęła się też twórczością literacką, podobnie jak Litwiniuk. Adam Tokarz przez Wałbrzych i Wrocław (gdzie pracował w dziale starodruków Biblioteki Uniwersyteckiej) znalazł się w BUW jako kustosz w dziale akcesji.

⁷ Archiwum UW, WH 109 nlb.

Rożenowa (1918–1992) uczyła w średnim szkolnictwie zawodowym, ostatnio w Technikum Energetycznym przy ul. Puławskiej, Nawrocka m.in. w LO im. Czarnieckiego, Nastula w szkołach średnich na Oszmiańskiej i Saskiej. Brzuska m.in. od 1963 r. była nauczycielką LO im. Kołłątaja, Trębska uczyła m.in. w LO im. Władysława IV. Ciemniowska pracowała w wydawnictwach i szkolnictwie, w tym od 1963 r. w II LO w Bydgoszczy. Kazimierski był zatrudniony w administracji szkolnej oraz uczył m.in. w Zespole Szkół Zawodowych przy ul. Hożej i Technikum Mechanicznym dla Pracujących. Chlewicki uczył w Liceach Pedagogicznych w Siennicy i Gostyninie. W szkolnictwie pracowali też: Podczaska–Nastula, Nawrocki (początkowo w ministerstwie), Szota (Ołtarzew, Błonie) i Wenerska⁸.

Roczniki rozpoczynające studia w latach 1949–1950 obowiązywał system dwustopniowy. Na seminarium Kieniewicza z pierwszego rocznika zgłosili się Tomasz Polak i Wacława Wolakowa, z drugiego Janusz Berghauzen, Pelagia Bieńkowska, Izabella Dowgiałło, Krzysztof Groniowski, Jan Kozłowski, Mikołaj Kupiec, Tadeusz B. Łepkowski, Barbara Macher, Wojciech Pawluk, Maria Śmiałowska i Zofia Wódke. Z tych trzynastu osób na II stopień stacjonarny, przy limicie nie przekraczającym 20%, przeszli Berghauzen i Groniowski. Rok wcześniej przeniósł się z Uniwersytetu Wrocławskiego zastępca asystenta Bronisław Radlak. Uczęszczał też na seminarium jako pomocnicze magistrant Herbsta Jan Hložek, uczeń Celiny Bobińskiej z UJ. Spośród piętnastu ówczesnych uczestników seminarium studiów dwustopniowych było sześć osób (40%) z pochodzeniem chłopskim, jedna z robotniczym, dwie z rzemieślniczym. Radlak napisał pracę o szkolnictwie wiejskim w Królestwie w okresie reform Wielopolskiego, Berghauzen o tajnych organizacjach w Królestwie Polskim w latach 1835–1846, Groniowski o problemie rewolucji agrarnej w ideologii lat 1850–1864. Recenzentami byli: kierownik katedry zespołowej Natalia Gąsiorowska i Henryk Jabłoński; najwyżej oceniono pierwszą i trzecią z tych prac.

Jako eksterniści II stopnia u Kieniewicza przygotowywali prace: Wolakowa o prasie periodycznej Królestwa wobec kwestii chłopskiej 1832–1848, Śmiałowska o organizacji białostockiej 1861–1862 i Polak o udziale Węgrów w powstaniu styczniowym. Na studia II stopnia zgłosili się też do Kieniewicza: Marian Anusiewicz po seminarium Kipy („Polska myśl wojskowa w latach trzydziestych i czterdziestych XIX w.”), Piotr Stawecki po seminarium Rafała Gerbera („Centralizacja Towarzystwa Demokratycznego Polskiego wobec problemu powstania”), Zygmunt Pomierny („Kwestia chłopska w »Tygodniku Literackim« w latach 1838–1845”) i Ludwika Nowak („Działalność polityczna Edwarda Dembowskiego w latach 1843–1846”), oboje po WSP Kraków, Stefan Gadomski („Powiat pułtuski w latach 1856–1865”) i Maria Matejuk („Krakowscy czerwoni”) oboje po WSP Warszawa. Janina Sokół („Stosunek ludności żydowskiej do manifestacji 1861 r.”) i Marianna Kucharek („Tomasz Kolbe, dowódca oddziału z 1863 r.”) odbyły studia I stopnia na UL, zaś Regina Krycka („Rejon nadnarwiański w powstaniu listopadowym”) i Wanda Kuzińska („Karol Sembrzycki redaktor »Mazura«”) były absolwentkami KUL. Pierwsza ukończyła seminarium Andrzeja Wojtkowskiego. Najwyżej w tej grupie oceniano prace Anu-

⁸ Akta D. Brzuski, LO im. H. Kołłątaja sygn. 6; J. Janczewskiej, Archiwum Biblioteki Publicznej; F. Kazimierskiego Archiwum MEN; St. Mickiewicz Archiwum SGHM 189/K; W. C a l c z y ń s k i, *Łonczyńska Krystyna (1925–1965)*, [w:] *Słownik archiwistów polskich*, Warszawa 1988, s. 128; W. *Tropaczyńska–Ogarkowa (1908–1957)*, [w:] *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego*, Warszawa 1989, s. 411.

siewicz i Gadomskiego. W sumie w systemie dwustopniowym magisteria u Kieniewicza zrobiło 16 osób.

Z pozostałych Dowgiałło i Pawluk wykonali prace u Herbsta, Bieńkowska u Kipy, Łepkowski u Wolińskiego, Macher u Ireny Pietrzak–Pawłowskiej i Wódke u Juliusza Łukasiewicza. W sporadycznych wypadkach trwało to do lat siedemdziesiątych. Kozłowski zrobił magisterium na UŁ z najnowszych dziejów administracji, nie ukończył studiów Kupiec.

Berghauzen (1930–1977) jako student współpracujący z Marianem Żychowskim z Centralnej Szkoły Partyjnej, został asystentem IH UW, w 1965 r. przeniósł się do zakładu Jabłońskiego⁹. Radlak pracował w Wydziale Historii Partii i WSNS. Groniewski z Muzeum Historycznego przeszedł do IH PAN. Pawluk był wykładowcą Wojskowej Akademii Politycznej, potem kolejno pracował w trzech bibliotekach wojskowych (starszy kustosz). Dowgiałło z AAN przeszła do bibliotekarstwa w Szczecinie. Wcześniej zmarły Polak pracował w Polskim Radio. Anusiewicz był kierownikiem redakcji wojskowo–historycznej wydawnictwa MON do 1974 r., potem wiceprzewodniczącym i przewodniczącym Związku Zawodowego Pracowników Książki, Prasy i Radia. Stawecki z Centralnego Archiwum Wojskowego przeszedł do Wojskowego Instytutu Historycznego. Kozłowski był archiwistą w Łodzi.

Matejuk, początkowo asystentka WSP, uczyła potem w LO im. Słowackiego. Śmiałowska była m.in. wicedyrektorem LO w Aninie, później uczyła w LO im. Mickiewicza. W tej szkole kierownikiem biblioteki był Łepkowski, wcześniej pracownik prasy wojskowej. Macher uczyła w LO w Grodzisku Mazowieckim i Liceum Medycznym w Żyrardowie. Wódke z Piastowa przeszła do LO im. Dobiszewskiego. Wolakowa uczyła w obecnych LO im. Kochanowskiego i Goethego (wtedy Modzelewskiego), Ludwika Nowak była nauczycielką szkół budowlanych, Bieńkowska uczyła w Liceum Pedagogicznym w Otwocuku, Gadomski był wicedyrektorem Liceum Pedagogicznego w Pułtusku. Krycka uczyła w Łomży. W szkolnictwie warszawskim pracowały też Kucharek i Sokół. Kuzińska swoje perypetie zawodowe opisała w zbiorze wspomnień absolwentów KUL¹⁰. W latach pięćdziesiątych była katechetką i sekretarką parafialną. Pomierny z Milanówka do lat siedemdziesiątych był wizytatorem, potem uczył w zespole szkół mechanicznych w Pruszkowie. Kupiec z nauczycielstwa (Dobre Miasto w Olsztyńskim) przeszedł do działalności politycznej jako I sekretarz Komitetu Powiatowego PZPR.

W okresie od połowy lat pięćdziesiątych do schyłku sześćdziesiątych tematyka seminarium nie uległa większym zmianom, przy nieco większym nacisku na okres międzywojennostwo, w tym dzieje Wielkiej Emigracji. O składzie społecznym i politycznym sejmów Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego pisał Skowronek, o rządach Michała Horodyskiego na terenach włączonych w 1809 r. Lucjan Januszewski, o konfederacji 1812 r. Zofia Reszkowska, a o „Pamiętniku Warszawskim” 1815–1821 Zofia Raszkowska. Dyktaturą Józefa Chłopickiego zajął się Mariusz Łukasiewicz, partią kaliską Helena Wiórkiewicz, „Kurierem Polski” Eliza Bojarska, ks. Aleksandrem Pułaskim Władysław Śnieżyński zaś stosunkiem Prus do powstania Janusz Beck. Uwłaszczenie na Pomorzu

⁹ Cf. J. R. Szaflik, *Janusz Berghauzen*, „Przegląd Humanistyczny” 1978, z. 1, s. 133–135.

¹⁰ W. Wawryniuk–Kuzińska, *Po studiach matura*, [w:] *Z dyplomem KUL w Polskę*, Lublin 1994, s. 40–47.

Zachodnim interesowała Halinę Kuligowską. Ewa Łopuszyńska opracowała Komitet Narodowy Polski, o „Demokracie Polskiej” z lat 1836–1847 pisała Genowefa Duraj, o działalności Jana Nepomucena Janowskiego Krystyna Kidawa, o „Kronice Emigracji Polskiej” Barbara Iwanowska. Janina Krawczyk–Kublicka zajęła się środowiskiem londyńskim w latach 1832–1848.

Maria Zakrzewska badała partyzantkę Józefa Zaliwskiego, stanowiskiem „Przeglądu Narodowego” wobec kwestii chłopskiej zajęła się Sylwia Śnieżyńska, zaś rokiem 1846 w Galicji i Poznańskim Stanisław Ruducha. Proces berliński 1847 r. analizowała Henryka Waruszevska, działalnością Adama Mickiewicza w okresie Wiosny Ludów zajęła się Józef Ławnik, zaś TDP na emigracji w tym czasie Wiesława Klimaszewska. O Józefie Wysockim pisał Wojciech Jankowski, o „Przeglądzie Poznańskim” Grażyna Kieniewiczowa, o krakowskiej „Jutrzence” Danuta Majerowicz, o „Dzienniku Stanisławowskim” Zdzisław Wiński. „Reforma”, dziennik niemieckich liberałów to temat z którym przyszła z UŁ uczennica Józefa Dutkiewicza Teresa Bartoszek.

Zofia Wróbel interesowała się reformami czynszowymi lat 1846–1862, a Olga Maliszewska problemem rąk roboczych w rolnictwie w latach 1846–1860 (przed ukazaniem się kontrowersyjnej pracy Juliana Chmury). Maria Wąsik zajęła się zjazdami klemensowskimi, Barbara Sicińska aktywnością Tomasza Potockiego, Grażyna Kasprowicz działalnością polityczną Narcyzy Zmichowskiej od 1858 r., Bożena Jarzyńska Centralizacją londyńską TDP. O Kole Polskim w Paryżu w okresie wojny krymskiej pisała Ryszarda Kaczor. Genowefa Łoszevska zajęła się Sewerynem Elżanowskim, Bronisław Góra i Kazimierz Konderak (ostatni po absolutorium w WSP Kraków) pisali obaj o stosunku „Przeglądu Rzeczy Polskich” do wydarzeń krajowych. Alicja Rowińska–Szymańska pisała o konserwatywnych „Wiadomościach Polskich”.

Nie bez wpływu 100 rocznicy sporo było tematów z 1863 r. O Związku Trojnickim w Kijowie pisała Zofia Mrówczyńska. Sprawę włościańską na Litwie omawiała Anna Radziwiłłowicz, przed repatriacją korzystająca z akt wileńskich, zaś kwestię agrarną w obwodzie białostockim w latach 1856–1862 Danuta Ostaszewska. O stosunku krakowskiego „Czasu” do manifestacji pisała Renata Hopfer, o manifestacjach warszawskich Jerzy Fronczak, Podlasie w tym czasie zajęła się Ireneusz Jeliński, tajną prasą Urszula Stachowska–Wnuk. Stosunek Towarzystwa Rolniczego do wydarzeń 1860–1861 r. omawiała Elżbieta Ziętarska. O Dyrekcji Białych pisał Tomasz Szarota, o początkach warszawskiej organizacji miejskiej Bogumił Pałasz. Jej skład społeczny na podstawie aktu procesu Romualda Traugutta badała Stanisława Kopycińska. Komitet Miejski stanowił przedmiot zainteresowań Izabelli Rusinowej, zaś Centralny Komitet Narodowy w następnym okresie Elżbiety Sobocińskiej. O genezie branki pisał Roman Łojek. Stosunkiem krakowskiego „Czasu” do powstania zajął się Stanisław Chankowski. Rząd Karola Majewskiego interesował Ryszarda Adamczyka, rząd wrześniowy Henryka Czempińskiego. O Ignacym Chmieleńskim, kwestionując jego autorstwo broszury z 1865 r., pisała Bożena Ostrowska, o Konstantym Kalinowskim Helena Belczowska. Organizacją terytorialną zajął się Marek K. Kamiński. „Prawdę” omawiała Anna Karolak, „Niepodległość” Halina Nowosielska. Partyzantką w rejonie podwarszawskim interesował się Władysław Gotowiec, na Kujawach Ryszard Kopyciński, w guberni płockiej Wojciech Wilkowski, w Augustowskim Maria Kłoczko, w Sandomierskiem Jan Boniecki, w Kieleckim Jan Pytel, w Konińskim Jadwiga Karpińska, na Podlasiu Krzysztof Radczuk, w Grodzieńskim Stanisław Iwanowski. Stosunkiem Szkoły Głównej do powstania zajęła się Irmina Ossowska, o Ludwiku

Mierosławskim w latach 1858–1863 pisał Jan Wnuk, o Romanie Rogińskim Stanisław Góra. Partyzantką Józefa Hauke–Bosaka zajął się Leonard Ratajczyk, Ludwikiem Żychlińskim Antoni Wolny, udziałem Pomorza w powstaniu Barbara Kulesza (przed pracami Stanisława Myśliborskiego–Wołowskiego i Stanisława Gierszewskiego).

Proces Romualda Traugutta analizowała Ewa Wasilewska, o Oskarze Awejde pisała Bronisława Pęksa, o Zdzisławie Janczewskim Anna Sochaczewska, Karolem Majewskim od strony akt śledczych zajęła się Elżbieta Olszewska–Schilling. Emigracyjną „Ojczyznę” badał Kazimierz Kołakowski, a „Wytrwałość” Krystyna Pyczek. Wydziałem Matematyczno–Fizycznym Szkoły Głównej zajął się Andrzej Brachfogel (przeszedł z seminarium Marii Turlejskiej), „Gazetą Lecką” Marcina Giersza Michał Płocica, zaś początkami „Gazety Olsztyńskiej” Andrzej Wakar, obaj eksterniści z Olsztyna.

Wycofali się po pierwszych referatach Jerzy Łojek i Józef Żeglicki kończąc seminarium Kipy. Jako na pomocnicze uczęszczała na seminarium Kieniewicza uczennica Witolda Kuli Elżbieta Kaczyńska.

Opracowano w tym czasie, nie licząc wspomnianych eksternistów II stopnia, 83 prace magisterskie. W Radzie Wydziału Kieniewicz należał do obrońców źródłowego charakteru tych prac. Jako recenzent najczęściej występował Herbst nieco rzadziej Andrzej Zahorski i Ireneusz Ihnatowicz, ale łącznie 20 prac trafiło do Pietrzak–Pawłowskiej i Gerbera (zwłaszcza w 1955–1956). Najwyżej oceniano na studiach stacjonarnych Brachfogla, Kamińskiego, Kieniewiczową, Kuleszę, Olszewską–Schilling, Ossowską, Rusinową, Skowronka, Szarotę i Ewę Wasilewską. Natomiast na zaocznych Fronczaka, Stanisława Górę, Januszewskiego, Karpińską, Płocicę, Ratajczyka, Reszkowską, Wakara i Wolnego, Stanisław Góra i Ratajczyk byli laureatami nagrody im Kipy. W tym czasie na studiach zaocznych większość stanowili członkowie PZPR, seminarium było odrębne. Reszkowska była przedwojenną studentką Szkoły Głównej Handlowej, Wakar Wydziału Prawa UW¹¹.

W połowie lat pięćdziesiątych na seminarium znalazła się spora grupa byłych studentów rozwiązanej WSP, w tym seminarzyści Jerzego Danielewicz. Podobno limit przyjęć zwiększono pod naciskiem dziekanatu. W latach sześćdziesiątych pojawiła się tu grupa przenoszących się indywidualnie studentów KUL, z seminariów mediewistycznych, zmieniających równocześnie specjalizację.

Łącznie z eksternistami II stopnia w tym okresie pochodzenie chłopskie zadeklarowało trzydziestu trzech uczestników seminarium, robotnicze dwudziestu czterech, rzemieślnicze pięciu przy 82% informacji.

Z seminarium drugiej połowy lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych w IH UW pracowali Skowronek i w ówczesnej katedrze historii powszechnej Rusinowa. Pracę w dziale Historii PRL IH PAN podjął Szarota, zaś poprzez Instytut Krajów Socjalistycznych przeszedł do działu historii Europy były asystent–stażysta Jerzego W. Borejszy Kamiński. Jerzy Łojek związany był z pracownią historii czasopiśmiennictwa Instytutu Badań Literackich, Stanisław Góra, Ratajczyk i Wolny pracowali w wyższych uczelniach wojskowych. Łoś w szkole oficerskiej. Ławnik, początkowo nauczyciel LO im. Świerczewskiego i Rejtana, pracował potem w Uniwersytecie Marii Curie–Skołodowskiej i WSP Kielce. W tej ostatniej był w latach 1981–1988 dyrektorem Instytutu Historii. Pytel trafił do Akademii

¹¹ J. Jasiński, *Andrzej Wakar, historyk Warmii i Mazur 1920–1995*, „Komunikaty Mazursko–Warmińskie” 1995, z. 3, s. 323–325.

Spraw Wewnętrznych poprzez Wydział Historii Partii i archiwum MSW, potem krótko pracował w szkolnictwie.

W Archiwum PAN pracował Chankowski, Radczuk z Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych przeszedł do Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. W Archiwum Dokumentacji Mechanicznej dyrektorem był dawny archiwista radomski Boniecki, w archiwum tym pracowały Sobocińska i Majerowicz (potem NDAP i ZIN BN). Kołakowski pracował m.in. w Muzeum Historycznym (dział XVII–XVIII w.), NDAP, w latach 1972–1988 kierował archiwum CRZZ, a od 1994 r. archiwum Uniwersytetu Łódzkiego. Początkowo w archiwum MSW pracował Wiński, zaś Roman Łojek został oficerem w komisariacie kolejowym.

Ostaszewska pierwotnie zatrudniona w Bibliotece Wojewódzkiej, była potem wicedyrektorem Centrum Ustawicznego Kształcenia Bibliotekarzy. Bronisław Góra z BUW przeszedł na dyrektora biblioteki Mazowieckiej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Pedagogicznej w Łowiczu. Hopfer w PISM od 1971 r. była kierownikiem biblioteki, od 1976 r. działu gromadzenia zbiorów. Radziwiłłowicz pracowała kolejno w obu bibliotekach lekarskich, aktualnie jest bibliografką Muzeum Książki Dziecięcej Biblioteki Publicznej. Sicińska była kustoszem Zakładu Czasopism BN, Kulesza pracowała m.in. w muzeach i bibliotekach w tym jako starszy kustosz Centralnej Biblioteki Wojskowej. Jarzyńska również przeszła przez muzealnictwo i bibliotekarstwo (Zakład Dokumentów Życia Społecznego BN, Biblioteka Politechniki). Kasprowicz z bibliotekarstwa (m.in. Instytut Książki i Czytelnictwa BN i ówczesny Państwowy Ośrodek Kształcenia Bibliotekarzy) przeszła w 1986 r. do działu bibliograficznego Muzeum Historycznego. Z Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce do Muzeum Ziemi PAN przeniosła się jako starszy archiwista Wąsik. Do bibliotek szkolnych trafiły Reszkowska, Pęksa i Rowińska–Szymańska (Piaseczno).

Ostrowska podjęła pracę w Muzeum Mazowieckim w Płocku, od 1975 r. kieruje tam działem historycznym. Mrówczyńska pracuje w Muzeum Woli i Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego w Pruszkowie. Kieniewiczowa była cały czas zatrudniona w Muzeum Historycznym. W Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego, poza paru absolwentami pracującymi krótko, Wiórkiewicz w latach 1963–1986 była kierownikiem działu historycznego. W redakcji słownika pracowali tam nie żyjący już oboje, były oficer MSW Fronczak i Raszowska.

Dyrektorem Wydawnictwa „Pojezierze” w Olsztynie był w latach 1967–1988 dziennikarz Wakar. Brachfogel był m.in. w latach 1995–1998 redaktorem naczelnym „Arkad”. Mariusz Lukasiewicz, początkowo urzędnik, został dyrektorem warszawskiego oddziału Ossolineum. Jankowski, m.in. pracownik Wydziału Kultury KC PZPR, był na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych wicedyrektorem PWN, kierującym pionem humanistycznym. W wydawnictwach pracowała też Zakrzewska i początkowo Ossowska.

Ruducha po pracy w szkolnictwie (LO w Drohiczynie, technikum w Zielonce) ukończył studia podypłomowe dziennikarstwa na UW u Aliny Słomkowskiej. Był członkiem kolegium „Gazety Rolniczej”. Stachowska–Wnuk, absolwentka tegoż studium, specjalizująca się w fotografii pod kierunkiem Zbigniewa Złotnickiego, poprzez „Express Wieczorny”, „Trybunę Ludu” i „Veto” (od 1994 r. kierownik działu tekstów) trafiła aktualnie do „Wprost”, specjalizując się w problematyce konsumpcji. Dziennikarką TV była Olszewska–Schilling. W wydawnictwach i prasie (w późniejszym okresie redakcja „Sam zrobić”) pracował Januszewski.

Łopuszyńska, początkowo dziennikarka gazety zakładowej, została naczelnikiem wydziału GUS. Bojarska pracowała w Polskim Radio, będąc w latach 1968–1982 kierownikiem redakcji historycznej. Pyczek w Ministerstwie Kultury i Sztuki zajmowała się m.in. współpracą kulturalną z zagranicą. Żeglicki, kierownik działu archiwalnego Centralnej Biblioteki Statystycznej był potem pracownikiem Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej.

Szkolnictwo było dla części pewnym etapem drogi życiowej, inni pozostawali tam do końca aktywności zawodowej. Kaczor, w latach pięćdziesiątych działaczka ZNP, została dyrektorem LO im. Dobiszewskiego. Beck, dyrektor LO im. Traugutta, pracował potem w Studium Nauczycielskim nr 4 i LO im. Pułaskiego. Gotowiec jest dyrektorem Zespołu Szkół Gastronomicznych przy ul. Poznańskiej, wcześniej pracował w technikum elektronicznym (obecnie Liceum Zawodowym nr 1). Maliszewska uczyła w LO w Pułtusku, zaś w latach 1968–1975 kierowała Liceum dla Pracujących. Iwanowska, nauczycielka LO im. Żmichowskiej w latach 1989–1992 była dyrektorką tej szkoły. Jeliński (1937–1984), absolwent poddyplomowego studium historii, był pod koniec życia głównym wizytatorem departamentu kształcenia zawodowego i ustawicznego Ministerstwa Oświaty. Nowosielska, wizytatorka z lat pięćdziesiątych, potem nauczycielka LO im. Mickiewicza w latach 1972–1990 była wizytatorką dzielnicy Praga-Południe. Karolak uczy w LO im. Śniadeckiego, Ziętarska była wicedyrektorem Technikum Mechanicznego w Ursusie. Wnuk, nauczyciel Zespołu Szkół Terenów Zielonych, jest aktualnie burmistrzem Radzimina. Iwanowski uczył w LO im. Żmichowskiej i Zespole Szkół Architektoniczno-Budowlanych, Adamczyk w ówczesnym Liceum Pedagogicznym na Saskiej Kępie. Ewa Wasilewska pracuje w LO im. Rejtana (wcześniej dyrektor biura Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Muzeum Książki BN), Sochaczewska w Technikum Samochodowym w Radomiu, Wróbel w Technikum Radiowym w Pułtusku. Łoszevska uczyła w Białymstoku, Kidawa w Sosnowcu, Kuligowska w Szczecinie, Kopyciński w Wołominie i Stargardzie Szczecińskim, podobnie Kopycińska (wcześniej też AAN), Duraj w Zarzeczcu koło Żywca, Karpińska w Słupcy, Kłoczko w Augustowie, Waruszewska w Chodzieży. Czempiński, wcześniej urzędnik, m.in. Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, uczył w Zespole Szkół Elektryczno-Mechanicznych w Piasecznie. Kondrak był nauczycielem w LO w Wołominie, potem przeszedł do Ministerstwa Łączności i w końcu do Urzędu ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych. Pałasz z nauczycielstwa przeszedł na przewodniczącego Wydziału Kultury Stołecznej Rady Narodowej (1965–1972), następnie był dyrektorem departamentu teatru, muzyki i estrady Ministerstwa Kultury i Sztuki, a potem dyrektorem generalnym Towarzystwa im. Chopina. Śnieżyński po pracy w LO im. Świerczewskiego został dyrektorem Szkół Zakładów Urządzeń Dźwigowych, wicedyrektorem do spraw pracowniczych tych zakładów wreszcie prezesem spółki. Śnieżyńska z LO im. Świerczewskiego przeszła do ośrodka metodycznego, zaś w latach 1981–1985 była wicedyrektorem warszawskiego Oddziału Doskonalenia Nauczycieli. Płocica, były instruktor KW PZPR, pracował później w Wydziale Oświaty w Olsztynie, Krawczyk-Kublicka była pracownikiem warszawskiego Kuratorium. W Sierpcu podjął pracę Wilkowski.

Od schyłku lat sześćdziesiątych seminarium magisterskie zaczęło przedstawiać się na problematykę warszawianistyczną. Związane to było częściowo z faktem, że Profesor pracował nad trzecim tomem historii miasta, wydany w 1976 r. Wydanie to w minimalnym stopniu nawiązywało do dorobku seminarium, zaś drugie, rozszerzone, jak wiadomo zostało w ostatniej chwili zatrzymane przez wydawnictwo w 1992 r.

O rozwoju urbanistycznym Warszawy w latach 1815–1830 pisał Tadeusz Gąsiorowski, zaś w latach 1868–1900 Zygmunt Stępiński. Ewa Turkowska zajęła się Alejami Ujazdowskimi, Elżbieta Szafrąńska gmachem Akademii Sztuk Pięknych, Ewa Kowalik Placem Teatralnym, a Tadeusz Kalinowski kamienicami Andrzeja Zamoyskiego na Nowym Świecie. Roman Sikora pisał o handlu w latach 1850–1862, Jarosław Sulgostowski o początkach komunikacji zbiorowej zaś Teresa Polenceusz o parkach i ogrodach publicznych.

Z zakresu struktur społecznych Maria Barbasiewicz zajęła się urzędnikami w latach 1806–1830, Ewa Lilpop dziennikarzami lat siedemdziesiątych, a Zofia Czerska wolnymi zawodami w latach 1900–1914.

Teatr w okresie 1815–1830 badała Barbara Janicka, 1832–1861 na podstawie afiszów i recenzji Małgorzata Pawlak–Dyksińska, teatryki ogródkowe Maria Domanowska, a rządowe teatry dramatyczne lat 1907–1915 Dorota Dąbrowska. Józefę Szatkowską interesowały wyścigi konne. Życie towarzyskie okresu Księstwa Warszawskiego badała dawna uczennica Wolińskiego Celina Pakuła, w latach trzydziestych Bożenna Żółtowska, zabawy ludowe lat 1832–1862 Piotr Marcinkowski, salony lat czterdziestych i pięćdziesiątych Maria Maciejewska–Jagiełło, życie towarzyskie lat siedemdziesiątych Bożena Przyborowska, zaś karnawał tego okresu Elżbieta Kamińska. Codzienne życie inteligencji na podstawie kronik Bolesława Prusa przedstawiła Barbara Nowak. Andrzej Szwarz zajął się filantropią lat 1865–1885, zaś o prostytutce pisał, z własnej inicjatywy, Andrzej Karpiński. Elżbieta Miarka opracowała życie polityczne w Warszawie w okresie Księstwa Warszawskiego. O X Pawilonie Cytadeli przed 1863 r. pisała Magdalena Sieramska, o policji kierowanej przez policmajstra Fiodora Trepowa Jan Trawiński. „Gazetę Polską” analizował Jerzy Domżański, a historiografię lat 1815–1860 Anna Froelich. Biografię Samuela Orgelbranda, drukarza i wydawcy, opracowała Elżbieta Parol. Ryszard Żelichowski, z własnej inicjatywy, pisał o pierwszych socjalistach na łamach pozytywistycznego „Przeglądu Tygodniowego” na podstawie rękopiśmiennej spuścizny Adama Wiślickiego.

Recenzentami prac varsavianistycznych byli przeważnie Ihnatowicz i Wawrykowa, sporadyczny i kontrowersyjny był udział Pietrzak–Pawłowskiej.

Poza tematyką varsavianistyczną Jędrzej Świerzewski pisał o galicyjskim polityku Tadeuszu Wasilewskim, Sabina Łukiewicz o emigrantach w ruchu galicyjskim 1848 r. Wojciech Batura zajął się ponownie białostocką organizacją Bronisława Szwarcego. Krzysztof Jakimiak pisał o partyzantce Edmunda Calliera, Sylwester Szklarski o powstaniu w Puszczy Białej, Joanna Wróblewska o ikonografii 1863 r. Katarzyna Skowron zainteresowała się zakopiańską działalnością Tytusa Chałubińskiego na podstawie materiałów Muzeum Tatrzańskiego. Najmłodszy magistrant, Piotr Brożyna, zajął się Klubem Konserwatywnym w Krakowie w latach 1896–1904, zaś Romuald Morawski kwestią litewską w opinii polskiej w latach 1900–1910.

Najwięcej pochwał zebrali Batura, Barbasiewicz i Brożyna. Pierwszą z tych prac Kieniewicz ocenił jako „zupełnie nowe spojrzenie”, drugą określano jako wykraczającą poza ramy magisterium, ujęcie dojrzałe i nieszablonowe (już po pracy Władysława Rostockiego „Korpus w gęsie pióra uzbrojony”), odnośnie trzeciej Kieniewicz pisał o wybitnej inteligencji magistranta. Za samodzielną i ciekawą uznano wreszcie pracę Miarki. W sumie w tym okresie Kieniewicz kierował 44 ukończonymi pracami, z czego 3/4 varsavianistycznych. Wystawiono 17 ocen bardzo dobrych, w tym 13 varsavianistom.

W seminarium uczestniczyli też Tadeusz Krawczak (nie akceptował varsavianizmu, magisterium i doktorat u Józefa Szaflika), Irena Dijkstra po śmierci Herbsta, Andrzej

Stypułkowski z tematem o społeczeństwie na Litwie po III rozbiornie od Tadeusza Mencla z UMCS, Lidia Wojciewska zajmująca się szkolnictwem żeńskim po 1863 r. oraz Józef Szaniawski.

Spośród seminarzystów ostatniego okresu Szwarz objął asystenturę w IH UW. Tam też przeszedł z IH PAN Karpiński aktualnie zajmujący się okresem przedrozbiornym, Żelichowski, pracownik wydawnictw Centralnego Ośrodka Metodycznego Studium Nauk Politycznych UW i redaktor działu historycznego „Stolicy” od 1983 r. przeszedł do Instytutu Studiów Politycznych PAN w 1990 r., zajmując się tam współpracą z zagranicą i promocją. Gąsiorowski w 1971/1972 r. asystent–stażysta Profesora na UW, potem doktorant Wydziału Dziennikarstwa, przez WSNS, Centralny Ośrodek Metodyczny Studium Nauk Politycznych UW (wykładowca) i LO im. Poniatowskiego, w 1997 r. przeszedł do MSWiA, gdzie zajmuje się problematyką mniejszości. Maciejewska–Jagiełło, była asystentka nauk pomocniczych IH UW, jest wicedyrektorem Zespołu Szkół Muzycznych. Batura pracuje w Muzeum Budowy Kanału Augustowskiego, przejściowo był dyrektorem. Brożyna, były doktorant KUL, odszedł od historiografii. Barbasiewicz, pracuje w Ośrodku Dokumentacji Zabytków, Dąbrowska w zespole dokumentacyjnym „Zachęty”. Sieramska jest kierownikiem muzeum ŻIH. Janicka pracowała w dziale akt podworskich AGAD, PISM i MSZ. W Muzeum Historycznym są zatrudnieni Kamińska (ikonografia), Morawski i początkowo Froelich, aktualnie ekonomistka w Sztokholmie. W Muzeum Sportu i Turystyki pracowała Barbara Nowak.

Kierownikiem redakcji historycznej Wydawnictwa Naukowego PWN jest od 1992 r. Żółtowska, w Krajowej Agencji Wydawniczej pracowała Pawlak–Dyksińska. Sulgostowski jest redaktorem w Warszawskim Ośrodku Telewizyjnym, dziennikarzem jest Trawiński. W dokumentacji PAP pracuje Przyborowska (w przeszłości w muzealnictwie i szkolnictwie). Domżański, rzecznik prasowy gminy Ursus, był w latach 1978–1981 sekretarzem redakcji „Głosu Ursusa”, od 1995 r. redaktorem naczelnym „Dziennika Ursusa”, w międzyczasie z przyczyn politycznych znalazł się poza zawodem.

Dyrektorem AAN jest Krawczak. Świerzewski pracował w Archiwum m. Warszawy, aktualnie w zakładowym, archiwistą AAN był też Stypułkowski.

Marcinkowski pracował w latach 1975–1987 w Zakładzie Uzupełnień Zbiorów BN, aktualnie w dziale akcesji Biblioteki Publicznej. Jakimiak był zatrudniony w katalogach BN, prasie ZSL, aktualnie w Warszawskim Antykwariacie Naukowym „Kosmos”. Bibliotekarką zakładową była Parol, szkolną jest Czerska (wcześniej BUW, dział akcesji). Stępiński jest dyrektorem w „Muratorze”, Skowron tłumaczką języka niemieckiego, Pakuła ekonomistką.

W szkolnictwie pracowali: Łukiewicz (LO Horodło), Sikora (Zespół Szkół Budowlanych w Radomiu, w latach 1993–1995 doradca metodyczny Kuratorium¹²), Kalinowski, były doktorant Wydziału Dziennikarstwa, w Zespole Szkół Ekonomicznych nr 1, Polencusz (LO im. Reja), Miarka, Szatkowska (Falenica), Lilpop (też Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, aktualnie uczy języka niemieckiego), Kowalik, Domanowska (później Toronto), w przeszłości Turkowska i Szaniawski (m.in. LO im. Rejtana, potem Wyższa Szkoła Dziennikarska im. Wańkowicza).

¹² List R. Sikory z 14 lipca 1998.

Natrafiłem na 24 publikowane, w różnej objętości, prace magisterskie wykonane na seminarium Kieniewicza, co stanowiło 13,8%. Większość dotyczyła problematyki 1863 r. Pięć Kieniewicz ogłosił w „Przeglądzie Historycznym”, wliczając zeszyt specjalny „Z epoki Mickiewicza” (1956). Tam ukazały się prace Berghauzena i Groniowskiego, potem zaś Skowronka (1961), Szaroty (1963) i Kamińskiego (1971). Cztery opublikowano, dzięki Januszowi Jasińskiemu, w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”: Kuleszy (1960), Płocicy (1961), Wakara (1964, potem dwa wydania książkowe) i Kuzińskiej (1965). W „Studiach i materiałach do historii wojskowości” (pięć pozycji) publikowali Polak, Ratajczyk (1960), Borkiewicz-Celińska (1962), Łoś (1963) i Anusiewicz (1967). W „Roczniku Białostockim” ukazała się praca Stanisława Góry (1965), (druga wersja w „Studiach i materiałach...” w 1985), w „Roczniku Warszawskim” Rusinowej i Sobocińskiej (1967), w „Roczniku Świętokrzyskim” Bonieckiego (1971). Praca Pytla znalazła się w publikacji WIH z 1984 r., Szklarski ogłosił swoją w 1981 r. w Ostrołęce, zaś Gadomski w 1989 r. w Pułtusku. Żelichowski publikował w „Przeglądzie Humanistycznym” w 1982 r., Szafrkańska w „Zeszytach Naukowych ASP” (1983), zaś Ewa Wasilewska w „Mówią Wieki” (1969).

W „Przeglądzie Historycznym” w 1954 r. ukazała się też wykonana u Arnolda praca Barbary Grochulskiej o ludności Warszawy w XVIII w. oraz w 1960 r., oceniona jako bardzo dobra w 1938 r. przez Handesmana praca Juliana Komara o manifestacjach grodzieńskich.

Z tej grupy, nie licząc dwóch ostatnich, doktoraty zrobiło 14 osób, w tym u Kieniewicza 6. Z najmłodszej generacji obok wymienionych wyżej trzech autorów, na egzaminie sugerowano jeszcze druk: Barbasiewicz, Baturze (na tej pracy oparł się m.in. w następnym dziesięcioleciu na sesji regionalnej Adam Dobroński), Brożynie, Jakimiakowi, Karpińskiemu, Maciejewskiej-Jagiełło, Marcinkowskiemu, Parol i Skowron, a ujęcie popularne Polenceusz i Sulgostowskiemu.

Spośród dawnych seminarzystów I stopnia ogłosił w „Roczniku Białostockim” wykonane u Herbsta magisterium Pawluk.

Przez seminarium doktoranckie Kieniewicza, którego wyodrębnienie datuje on na około 1957 r., przeszło 71 osób w tej liczbie 31 magistrantów Profesora. Doktoraty, wliczając tzw. KUL-owskie, uzyskało 47 osób, w tym po magisteriach u Kieniewicza 17. Trzy prace były broniące w latach 1948–1951, pozostałe między 1960 a 1979. W tej liczbie było pięć obron w IH PAN i jedna w Wojskowej Akademii Politycznej.

We wczesnym okresie, do 1954 r. na seminarium doktoranckim było łącznie osiemnaście osób po studiach dawnego typu. Janusz Durko był uczniem Wacława Tokarza i po jego śmierci Tomkiewicza. Aktualnie był asystentem Jabłońskiego w Akademii Nauk Politycznych. Pisał w 1948 r. o początkach ruchu socjalistycznego w Królestwie Polskim (1874–1879). Przedstawił, jak stwierdził Woliński, kształtowanie się programu na tle ścierania się prądów idących ze Wschodu i Zachodu, doktryny działaczy inteligenckich z aspiracjami klasy robotniczej oraz ewolucję myśli programowej od socjalizmu utopijnego ku marksizmowi. Dunin-Wąsowicz pisał o Janie Stapińskim na tle ruchu ludowego w Galicji do 1914 r. (1949). Kieniewicz najwyżej ocenił części poświęcone współpracy z konserwatystami oraz rozłamowi w PSL. Zwrócił uwagę na bazę rękopiśmienną, również ze zbiorów prywatnych, w tym pamiętnik głównego bohatera. Władysław Rostocki, absolwent Wydziału Prawa UW i asystent tegoż wydziału, wcześniej student (1936/1937) i doktorant Wydziału Humanistycznego, pisał o zakresie władzy naczelnego wodza w powsta-

niu listopadowym¹³. Jak podkreślał, pięć lat po obronie, Władysław Sobociński w polemice z Władysławem Zajewskim była to monografia prawnohistoryczna¹⁴.

Kalabiński bronił pracy o Narodowej Demokracji w 1905 r. jako aspirant Uniwersytetu Lenigradzkiego. Były oficer MO z Łodzi Władysław Lewandowski, który magisterium uzyskał na UMK u Witolda Łukaszewicza, a wcześniej był seminarzystą Kormanowej, został przydzielony Kieniewiczowi jako aspirant z tematem „Lewica w powstaniu listopadowym”. Potem wrócił na UMK broniąc, po zmianie tematu, doktorat u Łukaszewicza. Halina Chamerska, magistrantka Wolińskiego, Dylągowa, Grzybowski, Ramotowska, Rożenowa i Wyczańska doktoraty uzyskali u Kieniewicza w następnym okresie, w tym Ramotowska po zmianie tematu. Ratyńska nie przyjęta na aspiranturę UW uzyskała później doktorat u Jabłońskiego. Wycofali się: Józef Boroda, kończący równolegle studia prawnicze, Janczewska (stan zdrowia), Łonczyńska, Morawska, Wyderkowa oraz Hanna Szwankowska uczennica i asystentka Arnolda, zajmująca się historią Warszawy drugiej połowy XIX wieku.

W liście do uczennicy, która w końcu 1951 r. zgłosiła chęć kontynuacji badań Kieniewicz komentował nową ustawę o szkolnictwie wyższym i konkretną sytuację w IH UW: „dobór aspirantów, kierowników naukowych i tematów pracy nie będzie już tak prosty. Inicjatywa wychodzić będzie zapewne od katedry zespołowej historii Polski, która się tu organizuje”¹⁵. W tym też czasie Kieniewicz, o czym wspomina w autobiografii, miał w „Osolineum” kłopoty z przeprowadzeniem druku obu swoich podstawowych monografii, później wycofała się z druku zamówionego artykułu „Myśl Filozoficzna”.

Oceniając plany na 1955 r. komisja w Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego poddała krytyce niewłaściwy, jej zdaniem, dobór tematyki na seminarium powodujący zażebienią. W tym kontekście wymieniono prace Chamerskiej „Służba folwarczna w Królestwie Polskim”, Grzybowskiego o organizacji miejskiej Warszawy, Ramotowskiej o organizacji terytorialnej, Morawskiej o szlachcie zaściankowej i Wyderkowej o czeladzi rzemieślniczej w 1863 r. Lansowano wówczas tezę, że nie wszyscy kierownicy katedr nadają się do prowadzenia prac kandydackich¹⁶. Chamerska nie uzyskała na UW statusu doktorantki dawnego typu (studiowała wtedy jako drugi kierunek — socjologię), nie miała go też Rożenowa, ani cztery absolwentki z 1952 r. Uzyskał go natomiast w 1946/1947 r. Henryk J. Mościcki, wówczas kierownik archiwum GUKP, który zrobił magisterium z dziejów 1831 r. przed wojną u Waława Tokarza i Pawłowskiego. Podanie złożył przed powołaniem Kieniewicza na katedrę, w tym czasie na seminarium nie uczęszczał.

Wśród osób, które uzyskały doktoraty u Kieniewicza w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych byli powojenni absolwenci innych seminariów UW: Grochulska, była archiwistka następnie asystentka po seminarium Arnolda, archiwistka Barbara Smoleńska¹⁷, która studia zaczęła na tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich oraz bibliotekarka Wanda Stummer, obie od Wolińskiego (Smoleńska była w międzyczasie doktorantką Arnolda), Zbigniew Stankiewicz, wtedy asystent PAN, po magisterium na Wydziale Prawa

¹³ Archiwum UW, WH 530–8, 530–11, 530–28.

¹⁴ CzP–H 1956 z. 2, s. 377.

¹⁵ S. Kieniewicz do B. Ciemniewskiej 1 stycznia 1952, Zbiory B. Ciemniewskiej.

¹⁶ AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego 1736, k. 32,45.

¹⁷ D. Kamolowa, *Wspomnienie o Barbarze Smoleńskiej (1924–1982)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1994–1995, s. 301–302.

u Bogusława Leśnodorskiego, z tematem od zmarłego Stanisława Śreniowskiego oraz archiwista z Białegostoku Jerzy Szumski, uczeń Herbsta.

Dwa magisteria u Handełsmiana i Hanny Pohoskiej miała ur. w 1895 r. Maria Pażkiewicz, u Handełsmiana kończył podjęty w Wilnie temat Komar, nauczyciel następnie wizytator. Przedwojennym studentem UW był nauczyciel ze Zgierza Janusz Ziemnicki, absolwent UJ. Po tej uczelni przyszły też bibliografka z PAN Barbara Konarska, uczennica Romana Grodeckiego i nauczycielka Hanna Lutzowa, po seminarium Henryka Mościckiego. Seminarium Stanisława Zajączkowskiego na Uniwersytecie Łódzkim kończyła tamtejsza archiwistka Czesława Ohryzko–Włodarska, również z tematem od Śreniowskiego. Absolwentem Uniwersytetu Poznańskiego, zapewne od Skalkowskiego, był Stefan Król były pracownik Wydziału Historii Partii, aktualnie z MHPRR. Archeologię u Józefa Kostrzewskiego na UP kończyła Maria Piaszyk, aktualnie siostra zakonna. Ówczesny pracownik APAN Eugeniusz Tomaszewski był na UMK uczniem Bronisława Włodarskiego i Kazimierza Jasińskiego. Seminarium Heleny Rzadkowskiej w WSP Kraków kończył nauczyciel z Radomska Ryszard Szwed. WSP Gdańsk kończyli nauczyciel i działacz regionalny z Płocka Chudzyński oraz repatriant z Litwy, asystent WSP Olsztyn, Stanisław Łaniec. Wiktoria Śliwowska, absolwentka Instytutu Pedagogicznego w Leningradzie, była przed przyjściem na seminarium asystentką Ludwika Bazyłowa na UW.

Do tego trzeba dodać absolwentów pozbawionego w tym okresie prawa nadawania stopni naukowych z zakresu historii KUL. Uczestniczyli oni w seminarium w zróżnicowanym zakresie. Ryszard Bender, po magisterium u Wojtkowskiego przenośił zaczęty już w Lublinie przewod (początkowo z Kieniewiczem jako recenzentem). Inny uczeń Wojtkowskiego Janusz Jasiński, pracujący w stacji naukowej PTH w Olsztynie, dojeżdżał na seminarium szereg lat. Wydaje się więc, że liczbę tzw. doktoratów KUL-owskich należy ustalić na siedem. Poza Benderem byli to: jego uczeń ks. Stanisław Gajewski, Maria Wójcik i Janusz Warmiński, oboje z redakcji Encyklopedii Katolickiej (aktualnie zespołu merytoryczno-leksygraficznego) uczniowie Rostockiego, ks. Daniel Olszewski z Kielc i ks. Piotr Włoczyk z Zakopanego (ten ostatni po śmierci Herbsta), uczniowie ks. Bolesława Kumora, wreszcie ks. Jan Kania z Łabuń od ks. Mieczysława Żywczyńskiego. Tematyka ich prac była zróżnicowana. Bender pisał o ludności miejskiej Lubelszczyzny w 1861–1862 r., Janusz Jasiński o reformie agrarnej na Warmii, Warmiński o Podlasiu w 1831 r. gdy pozostali podejmowali tematykę historii Kościoła. Warmiński i Wójcik pojawili się w okresie finalizacji prac, co oznaczało jednak kilkakrotne referowanie na seminarium¹⁸.

Spośród 46 krajowych doktorów dwaj urodzili się w latach 1904–1909, pięciu w 1910–1919, 19 w latach dwudziestych, 16 w trzydziestych, czterech (w tym dwaj z KUL) w czterdziestych, jeden w pięćdziesiątych. Było wśród nich po sześciu nauczycieli i pracowników dokumentacji, po czterech archiwistów i księży, dwaj bibliotekarze, jeden muzealnik, na co zwracał uwagę już Chudzyński. 17 kobiet stanowiło 36%. Członków PZPR było 10 lub 11 (niespełna 24%), co nie było dla seminarium z nowszej epoki wskaźnikiem wysokim. 18 osób miało pochodzenie chłopskie, sześć robotnicze, trzy rzemieślnicze, dwie ziemiańskie, trzynaście inteligentkie, odnośnie czternastu brak danych.

Na seminarium uczęszczali też: oficer Zdzisław Borowiecki, uczeń Herbsta zajmujący się TDP, doktorant KUL pod łączną opieką Kieniewicza i Jerzego Kłoczowskiego bada-

¹⁸ List M. Wójcik z 1 marca 1999.

jący działalność polityczną zmartwychwstańców w latach 1836–1870 Brożyna, Gąsiorowski, potem doktorant Jerzego Tomaszewskiego, Bronisław Góra zajmujący się uzbrojeniem w 1863 r., Krzysztof Kąkolewski, uczeń Zygmunta Młynarskiego z Wydziału Dziennikarstwa, mający publikowane magisterium o Konstantym Kalinowskim, Kulesza zajmująca się pracą organiczną na Pomorzu i Maciejewska–Jagiełło początkowo w latach 1978–1981 zajmująca się u Ihnatowicza lękami społecznymi, która przestawiła się na żeńskie szkolnictwo zakonne. Nauczyciel Tadeusz Malinowski, uczeń Ryszarda Mienickiego z UMK, interesował się rolą Litwy w 1831 r., siostra Maria Mazurek badała dzieje zakonów żeńskich. Andrzej Rogala, absolwent Akademii Teologii Katolickiej, opracował dzieje katolickich związków robotniczych w Wielkopolsce do 1914 r. Sikora miał zaawansowane studia nad gospodarką leśną w Królestwie, Sobocińska badała gospodarkę międzypowstaniowej Warszawy, zaś nauczycielka Krystyna Wasilewska, uczennica Kipy, interesowała się Szkołą Główną w 1863 r. We wstępnej fazie byli Janicka, ówczesny archiwista z Kielc Jerzy Szczepański, Radczyk i Śnieżyńska. Bronisław Góra po śmierci Profesora obronił pracę o uzbrojeniu w 1863 r. w WIH u Janusza Wojtasika. Szczepański wcześniej przeniósł się na seminarium Józefa Śmiałowskiego na UL uzyskując tam doktorat. Na seminarium Rusinowej przeszli Maciejewska–Jagiełło i Rogala.

Kieniewicz w autobiografii wspomina o zagranicznych stypendystach. Byli wśród nich Japończycy Hiroshi Bando i później Makoto Hayasaka. Uczestnicy seminarium lat siedemdziesiątych zapamiętali stypendystę Fundacji Kościuszkowskiej ks. Piotra Pawła Narukuna z Nowego Jorku, który półtora roku prowadził badania nad Aleksandrem Druckim–Lubeckim¹⁹.

Recenzentami prac doktorskich najczęściej byli: Ihnatowicz i Zahorski. Kilkakrotnie występowali też Herbst, Jabłoński, Janina Leskiewiczowa, Juliusz Lukasiewicz, Mencil i Juliusz Willaume. Wśród sporadycznych recenzentów warto odnotować Wereszyckiego. Niezbyt przekonujące było jedno z wystąpień Bobińskiej. Stopniowo Kieniewicz wprowadzał uczniów, w liczbie ośmiu, głównie byłych własnych magistrantów. Parokrotnie recenzowali doktoraty Groniowski, Ratajczyk i Stankiewicz.

30 prac doktorskich z seminarium Kieniewicza ukazało się w formie odrębnych monografii, dwie jako pozycje wiodące prac zbiorowych, jedenaście jako artykuły czy niekiedy ich seria, cztery nie były publikowane. Wydanie ośmiu prac finansowała PAN, po pięć PWN i instytucje związane z Kościołem, po trzy MON i ośrodki regionalne, po dwie KiW (Król, Łaniec) i LSW, po jednej Ossolineum i Muzeum Rolnictwa w Szreniawie, jedna była wydawnictwem białostockiej filii UW, jedna uczelni włoskiej.

Dwa doktoraty wczesnego okresu ukazały się jako referat zjazdu w 1948 r. oraz po 1956 r. w formie przedmowy do pamiętnika obok wersji popularnej. Autorom sugerowano pozostałości poglądów PPS–owskich (zamiast tego KiW w 1952 r. ogłosiła tłumaczenie pracy rosyjskiej I. Wołkowicza z 1925 r.) i PSL–owskich. Jako odrębna pozycja ukazał się z przedmową Kieniewicza, nie wliczany do statystyki, ukończony fragment doktoratu Henryka J. Mościckiego (1911–1960) wtedy pracownika Zakładu Historii Partii (1963).

Spośród 46 promowanych polskich uczestników seminarium doktoranckiego do habilitacji doszło 19. Pięć przewodów przeprowadzono na UW. Byli to trzej pracownicy uczelni Grochulska, Skowronek i Szwarz oraz dwoje z KUL (Bender i Dylągowa). Sześć

¹⁹ Informacja M. Maciejewskiej–Jagiełło.

odbyło się w PAN (Chamerska, Dunin-Wąsowicz jako ówczesna praca kandydacka, Groniowski, Ramotowska, Rostocki i Śliwowska). Trzy przewody przeprowadzono na UMK (ks. Gajewski, Janusz Jasiński, Łaniec), dwa na UŁ (Stankiewicz, Szwed), jeden w Wojskowej Akademii Politycznej (Ratajczyk) i jeden w Papieskiej Akademii Teologicznej (ks. Olszewski).

Durko uzyskał docenturę wiosną 1955 r. w Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej na podstawie 22 publikacji i wcześniejszej dydaktyki w Akademii Nauk Politycznych. Jabłoński oceniał całokształt dorobku, Arnold uznał doktorat za odpowiednik pracy kandydackiej. Wniosek popierali Stanisław Lorentz i Tomkiewicz. Przypomnienie przez Gerbera poważnych obciążeń socjaldemokratyzmu nie miało wpływu na decyzję²⁰.

Trudniejsza była sytuacja Dunin-Wąsowicza, od początku 1955 r. adiunkta PAN. Starał się on o wszczęcie przewodu na podstawie wydanego przez IBL „Czasopiśmiennictwa ludowego w Galicji” (1952). Opinia Kieniewicza z marca 1955 r., przy wysokiej ocenie walorów intelektualnych kandydata i zalet doktoratu nie była jednoznaczna w płaszczyźnie metodologicznej. Recenzentka Walentyna Najdus, przeniosła akcent na „opory i nawroty” autora sugerując przewód na podstawie maszynopisu „Dziejów ruchu ludowego w Galicji” zawężonego do dziejów Stronnictwa Ludowego. Według tej koncepcji sprawę po roku wznowiono. Jednak jeszcze w czasie obrony w grudniu 1956 r. przewodnicząca Rady Naukowej IH PAN Gąsiorowska miała wątpliwości, czy wytypowana praca nie ma charakteru popularno-naukowego. Recenzent CKK Jabłoński uznał, że kandydaturę można było dać Dunin-Wąsowiczowi już za poprzednie prace. Podkreślił dojrzałość opracowania i jego oryginalność, wątpliwości Gąsiorowskiej odrzucił²¹.

Kieniewicz uczestniczył w przewodach habilitacyjnych prawdopodobnie 13 uczniów, często był też recenzentem wydawniczym. Benderowi zasugerował temat habilitacji o reformie czynszowej w Ordynacji Zamojskiej. Do pracy Janusza Jasińskiego o świadomości narodowej na Warmii napisał przedmowę podkreślając nowatorstwo ujęcia. Uczestniczył w przewodzie Stankiewicza piszącego o reformach czynszowych w Królestwie Polskim, recenzował też pracę ks. Olszewskiego. Dylągowa jako inspiratora tematu wymienia Kłoczowski. Kieniewicz napisał recenzję z pracy Szaroty poświęconej życiu codziennemu w Warszawie w okresie II wojny światowej (wyd. II, 1978). Na kontynuację kontaktów naukowych z Profesorem kładzie nacisk Ratajczyk²², który habilitował się na podstawie pracy z historii wojskowości XVIII stulecia (1975). W 1961 r., gdy rozpoczynałem pracę o kwestii agrarnej, Profesor ostrzegał mnie przed niebezpieczeństwem przesunięcia punktu ciężkości na ostatnie lata przed I wojną światową²³.

Z pewnością Profesor nie był zaangażowany w przewodach Rostockiego (dyplomatyka) i Szweda (dwudziestolecie). Bardziej złożona jest sprawa Łańca, którego pracy nie przyjęła Rada Wydziału Historycznego UW. Na UMK, bez udziału Kieniewicza, trzynastę lat po ogłoszeniu pracy przez KiW główną rolę w przewodzie odgrywał Bender.

Docentury z nominacji w późniejszym okresie otrzymały, poza uczelniami, Lutzowa, Ohryzko-Włodarska (1927–1977) i Wyczańska. Lutzowa w chwili śmierci przygotowywała rozprawę habilitacyjną o ideologii i polityce obozu liberalnego Wielkiej Emigracji.

²⁰ AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego 2992.

²¹ Ibidem 2991.

²² List L. Ratajczyka z 1 lutego 1999.

²³ List S. Kieniewicza, Paryż 19 grudnia 1961.

Zmarł też Chankowski (1928–1990) piszący pracę habilitacyjną o Muzeum Rapperswilskim, której kilka fragmentów ogłosił²⁴.

Tytuły naukowe profesorów uzyskało 12 osób po doktoratach u Kieniewicza: Skowronek na UW, Bender, Dylągowa i Rostocki w KUŁ, Dunin–Wąsowicz, Groniowski, Janusz Jasiński (1993)²⁵ i Śliwowska w PAN, Ratajczyk w Wojskowej Akademii Politycznej, Stankiewicz na UŁ, Durko w Zakładzie Historii Partii i Ramotowska w AGAD. Bender, Dunin–Wąsowicz, Rostocki, Stankiewicz (1990) i Śliwowska (1994)²⁶ uzyskali następnie ówczesny tytuł profesora zwyczajnego. Profesorami uczelni w latach dziewięćdziesiątych zostali: Grochulska i Szwarc (1996) na UW, ks. Gajewski w WSP Rzeszów, Łaniec w WSP Olsztyn, ks. Olszewski w WSP Kielce i Szwed w WSP Częstochowa, gdzie wybrano go na rektora. Chamerska była docentem bibliotekoznawstwa na UW.

Uczestnicy seminarium Kieniewicza (Berghauzen, Groniowski kierownik zespołu, Kaczyńska i Ostaszewska) stanowili większość zespołu przygotowującego na Zjazd Młodych Historyków (listopad 1954 r.) referat o młodzieży studenckiej Warszawy na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX w. z sięgnięciem do akt Stałej Komisji Śledczej. Opiekę nad zespołem sprawowała Gąsiorowska, Kieniewicz był drugim recenzentem. Koło Naukowe Historii Nowożytnej i Najnowszej UW powstało w 1952 r. na wniosek Berghauzena. Wówczas sekcja XIX w. stanowiła faktycznie proseminarium rewolucji francuskiej 1789 r., prowadzone przez pracownika IKKN Witolda Rodzińskiego.

W latach 1959–1960 w ogólnopolskim ruchu kół naukowych czynny był Skowronek (zjazd poznański w marcu 1960 r.). Na kolejnym zjeździe odbytym na UMCS na przełomie marca i kwietnia 1962 r., poświęconym walkom narodowo-wyzwoleńczym, jury pod przewodnictwem Wereszyckiego przyznało pierwszą nagrodę Szarocie. Przygotował on referat o genezie Białych, oparty na rękopiśmiennym jeszcze pamiętniku Telesfora Szpadkowskiego.

Referentami na ogólnopolskich zjazdach historyków byli: Dunin–Wąsowicz (1958, sympozja 1974, 1984), Durko (1948), Groniowski (1963, sympozjum 1974), Janusz Jasiński (1994), Kalabiński (sympozja 1974, 1979), Kołodziejczyk (1963, 1989, sympozjum 1974), Konarska (sympozjum 1984), Skowronek (1994), Stankiewicz (1958 po śmierci Śreniowskiego, sympozja 1974 i 1984) i Szarota (sympozjum 1979). Dyskusję sekcji wojskowej w 1994 r. zajął Stawecki. Sekcję w 1958 i 1963 r. organizował Kieniewicz, sympozjum „Patrioci prawdziwi i fałszywi” w 1984 r. Grochulska.

Na lamach „Przeglądu Historycznego”, w okresie redaktorstwa Profesora, 34 uczestników jego seminarium (nie licząc tych, którzy odeszli przed magisterium) ogłosiło 157 prac. Najwięcej publikowali tu Groniowski i Skowronek (po 27) oraz Śliwowska (23). Często pisali też Grochulska (12), Stankiewicz (11), Szwarc (8) oraz Berghauzen i Kamiń-

²⁴ J. Skowronek, *Hanna Lutzowa (1922–1977)*, KH 1978, z. 1, s. 244–245; J. Wasiaś, *Czesława Ohryzko–Włodarska*, „Rocznik Łódzki” 1978, s. 419–423; J. Szumski, *Stanisław Chankowski*, „Białostoczczyzna” 1993, z. 1, s. 100–103.

²⁵ J. Jasiński, *Z Lublina na Warmię*, [w:] *Z dyplomem KUL*, s. 29–35; idem, *Refleksje nad rolą inteligencji na Warmii i Mazurach dawniej i dzisiaj*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1999, z. 2, s. 215–226; cf. też numer tego czasopisma na 60-lecie J. Jasińskiego, 1988, z. 3–4. Od około 1997 r. pracował w WSP Olsztyn.

²⁶ Jubileuszowe tomy poświęcone R. Benderowi, *Na przełomie stuleci* (1997) i W. Rostockiemu, *Państwo, Kościół, niepodległość* (1986); H. Brodowska–Kubicz, *Zbigniew Stankiewicz (1930–1990)*, „Rocznik Łódzki” 1993, s. 336.

ski (po 6). U części wspomniane liczby przypadają na krótszy okres z uwagi na datę ukończenia studiów lub zgon.

Profesor zawsze przywiązywał duże znaczenie do współpracy uczniów z „Polskim Słownikiem Biograficznym”, sam wchodząc w skład Komitetu Redakcyjnego, a od t. XX stojąc na czele Rady Redakcyjnej. W tomach VII–XXXIV 37 uczniów Profesora (według kryteriów jak wyżej) umieściło łącznie 336 życiorysów z wyraźną kulminacją na początku lat siedemdziesiątych. Najwięcej pisali Dunin–Wąsowicz (62) i Stawecki (48) nie będący już w tym czasie współpracownikami Kieniewicza. Pierwszy, poza ruchem ludowym w Galicji, w znacznej mierze z problematyki II wojny światowej, drugi wojskowej dwudziestolecia. Znaczna jednak też była aktywność XIX–wieczników. Pierwszą dziesiątkę uzupełniają Konarska (22), Kiepuska (18), Ramotowska i Śliwowska (po 17), Wyczańska (16), Bender (13), Dylągowa i Skowronek (po 12).

W trzech tomach „Słownika biograficznego działaczy polskiego ruchu robotniczego” ośmiu byłych seminarzystów Kieniewicza napisało łącznie 458 życiorysów (w tym Kalabiński 209, Fronczak 112, Raszkowska 66, Radlak 28, Wiórkiewicz 20, Durko 11).

W „Słowniku biograficznym katolicyzmu społecznego w Polsce” Bender jest przewodniczącym komitetu redakcyjnego, ks. Gajewski jego zastępcą.

W „Encyklopedii Warszawy (1994) uczestniczyło 19 byłych seminarzystów ze starszej i średniej generacji.

Profesor wyraźnie preferował wydawnictwa źródłowe, kładąc nacisk na ich większą trwałość. W rzeczywistości jednak nie wszystkie, zwłaszcza obcojęzyczne, wydawnictwa dotyczące nowszych czasów weszły do szerszego obiegu naukowego, zaś wiele wyborów tematycznych starzało się szybciej od monografii.

W czterotomowym wydawnictwie akt procesu Romualda Traugutta i członków Rządu Narodowego (NDAP 1960–1961 pod redakcją Emanuela Halicza) uczestniczyły Borkiewicz–Celińska, Morawska i Ramotowska, która m.in. opracowała część wstępu.

W wydawnictwie „Powstanie styczniowe. Materiały i dokumenty”, które Kieniewicz zainicjował wraz z Ilią Millerem jeszcze w latach pięćdziesiątych, uczniowie Kieniewicza stanowili większość polskich współpracowników. W czasie reorganizacji IH PAN w 1959 r. powstała kierowana przez Kieniewicza pracownia edytorska źródeł do dziejów powstania 1863 r., do której zaliczono Śliwowską, Stankiewicza (do przejścia na UŁ) i repatrianta z Litwy docenta Dawida Fajnhauza (potem Chicago).

W pracach nad tomem o sprawie chłopskiej (1962) uczestniczyli Ohryzko–Włodarska i Stankiewicz, w tomie manifestacji (1963) Groniowski, Morawska i Śliwowska, w tomie zeznań śledczych (1965) Stankiewicz, w czterotomowej korespondencji namiestników (1964–1978) Groniowski, potem Ramotowska i Śliwowska, w trzytomowej tajnej prasie (1966–1970) Śliwowska, w Rządzie Narodowym (1968) Ramotowska i Śliwowska, w materiałach Wydziału Wojny (1973) Chankowski, w drugim tomie poświęconym działalności militarnej (1976) Chankowski i Ratajczyk, w tomie galicyjskim (1980) i terenowych władz cywilnych (1986) Ramotowska i Śliwowska. Miały też one współudział w „Zarysie powstania styczniowego opracowanym w warszawskiej Cytadeli” (1985). Obie weszły też do komitetu redakcyjnego serii: pierwsza jako przedstawicielka archiwów za Kazimierza Konarskiego, druga po wyjeździe do Danii Halicza. Kartotekę zespołu tworzyła Chamera. W trzech zespołach doszło do konfliktów.

W 1978 r. została rozpoczęta trzytomowa seria „Polskie ruchy społeczno–polityczne i życie literackie 1832–1865”, a w 1990 r. kolejna „Polski ruch wyzwoleniczy i rosyjsko–pol-

skie związki społeczno-kulturalne w XIX w.", obie pomyślane jako zbiór studiów obok części źródłowej. W pracach tych znaczną rolę odegrali Skowronek i Śliwowska. W latach 1996–1997 archiwa współfirmowały wydanie protokołów lwowskiej Rady Centralnej Narodowej (1848) i materiałów Zygmunta Starorypińskiego z 1863 r.

Ohryzko–Włodarska i w mniejszym stopniu Wyderkowa brały udział w publikacji XVII-wiecznych lustracji dóbr (pierwsza wielkopolskich i kujawskich, druga mazowieckich). Borkiewicz–Celińska była współwydawczynią „Księgi ławniczej miasta Nowej Warszawy” (1960), Rostocki „Ustawodawstwa Księstwa Warszawskiego” (1964). Anusiewicz opublikował Ignacego Prądzyńskiego „Umocnienie polowe” (1986), a Kołodziejczyk raport Józefa Bossakowskiego o gospodarce Królestwa przed 1863 r. (1969). Współwydawcą „Raportów warszawskich oberpolicmajstrów 1892–1913” była Kiepuska (1971). Od 1956 r. Kalabiński wydawał źródła do dziejów rewolucji 1905 r. i dziejów klasy robotniczej, w tym uczestniczył w opracowaniu czterech tomów „Walk chłopów Królestwa Polskiego w rewolucji 1905–1907” (1958–1961). Stawecki jest współwydawcą „Plebiscytów na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 r.” (1986) i „Studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom” Tadeusza Kutrzeby i Stefana Mossora (Pax 1987). Janicka uczestniczyła w tomie „Polska w polityce międzynarodowej t. I, 1939” (1989).

Skowronek wydał Adama Jerzego Czartoryskiego „Pamiętniki i memoriały polityczne 1776–1809” (Pax 1986). Grochulska opublikowała wspomnienia Anny Potockiej–Wąsowiczowej (1965), Anny Staël–Holstein „Dziesięć lat wygnania” (1973) i jest współwydawczynią Jakowa Sieversa „Jak doprowadziłem do drugiego rozbioru Polski” (1992).

Rusinowa ogłosiła korespondencję Tadeusza Kościuszki z Thomasem Jeffersonem (1976). Groniowski przygotował reedycję „Pamiętnika chłopca–nauczyciela” Kazimierza Deczyńskiego (1979). Rostocki jest współwydawcą „Pamiętnika z czasów powstania listopadowego” Antoniego Ostrowskiego (1961), zaś Lewandowski ogłosił „Rys powstania...”, Walentego Zwierkowskiego (KiW 1973). Smoleńska opracowała Józefa Trzaskowskiego „Zbiór różnych drobnostek” (Pax 1982).

„Listy legionistów Adama Mickiewicza z lat 1848–1849” opracowała Lutzowa (1963). W przygotowaniu tomu „Spiskowcy i partyzanci 1863 roku” pod redakcją Kieniewicza (1967) uczestniczyły Borkiewicz–Celińska, Ohryzko–Włodarska i Ramotowska. Bender wydał wspomnienia Józefa (O. Rafała) Kalinowskiego (1965) i „Pamiętniki moje” ks. Karola Mikoszewskiego (Pax 1987), zaś Szarota był m.in. współwydawcą pamiętnika Szpadkowskiego (1969) oraz wyboru wspomnień „Wieś polska 1939–1948” (cztery tomy 1967–1971). Śliwowska jest m.in. wydawcą „Pamiętników dekabrystów” (1960), poświęconych II wojnie wspomnień „Czarny rok... czarne lata” (1996) i współwydawczynią „Tryptyku kazachstańskiego” (1992) oraz wspomnień Walentego Woronowicza (1994).

Wyczańska przygotowała „Pamiętniki o Komunie Paryskiej” (1971) oraz (wraz z zespołem) „Harcerki 1939–1945” (1973, 1985), Durko jest wydawcą II–IV tomu „Pamiętników” Bolesława Limanowskiego (1958–1972) oraz wspomnień warszawskich robotników „W pracy i w walce” (1970). Dunin–Wąsowicz opracował „Ze wspomnień” Jakuba Bojki i „Pamiętnik” Jana Stapińskiego (1959) oraz zbiory pamiętników varsavianistycznych z 1863 r. (1963) i I wojny (1971).

Janusz Jasiński był wydawcą pism szeregu działaczy związanych z Warmią i Mazurami (m.in. Michała Kajki, Wojciecha Kętrzyńskiego, Michała Langowskiego, Karola Pontowskiego i Andrzeja Samulowskiego). Podobnie Wakar. Berghauzen ogłosił „Pisma podhalańskie” Juliusza Zborowskiego (1972), Szwankowska Antoniego Magiera „Estetyka

miasta stołecznego Warszawy” (1963). Szaniawski opublikował dokumentację dotyczącą płk. Ryszarda Kuklińskiego (1998).

W zakresie syntez Szwarz ogłosił w 1997 r. w WSiP, we współautorstwie z Jerzym Eislerem i Pawłem Wieczorkiewiczem „Polska, dzieje polityczne ostatnich dwustu lat” jako „spojrzenie z połowy lat dziewięćdziesiątych” oparte „w pewnej mierze na własnych badaniach autorów”. W 1997 r. opublikował też zarys „Pod obcą władzą 1795–1864”. Groniowski i Skowronek dla tegoż wydawnictwa opracowali „Historię Polski 1795–1914”, która w latach 1971–1987 miała trzy wydania, łącznie 140 tys. egzemplarzy. Groniowski był też współautorem „Zarysu historii Polski” pod redakcją Janusza Tazbira (1979), gdzie opracował lata 1864–1918. Skowronek napisał część poświęconą XVIII i XIX wiekowi w „Historii Słowian Południowych i Zachodnich” (dwa wydania 1977, 1988). Durko jest autorem skryptu „Historia Polski XIX i XX wieku” (część I z 1950 r. kończąca się na Wielkiej Emigracji), a Kołodziejczyk „Historii gospodarczej Polski w epoce kapitalistycznej 1796–1918” (1965).

Rostocki we współautorstwie z Andrzejem Ajnenkiem i Leśnodorskim ogłosił w latach 1969–1974 trzy wydania „Historii ustroju Polski 1764–1939”. Ratajczyk opracował podręcznik „Historia wojskowości” (dwa wydania 1975 i 1980) i jest współautorem podręcznika „Podstawy polityki obronnej” (1985), w którym pisał o okresie 1914–1939. Stankiewicz jest współautorem III tomu „Historii państwa i prawa Polski” (1981), opracował tam Królestwo oraz Litwę, Białoruś i Ukrainę. Ks. Olszewski ogłosił syntetyczne „Dzieje chrześcijaństwa w zarysie” (1982, 1983, 1996).

Podręcznik szkolny dla klasy VII Skowronka miał w dwóch seriach w latach 1975–1991 łącznie trzynaście wydań, z nakładem 3,3 miliona egzemplarzy. W latach czterdziestych współautorką podręcznika dla klasy IV była Tropaczyńska–Ogarkowa.

Drukowany dorobek posiada 120 seminarzystów w tym 87 magistrantów Kieniewicza (48,9%). 64 osoby, wliczając seminarium doktoranckie, posiadają pozycję książkową, w tym 26 trzy lub więcej.

Schyłku XVIII w. dotyczą prace habilitacyjne Grochulskiej „Warszawa na mapie Polski stanisławowskiej” (1980) i Ratajczyka „Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788–1792” (1975) oraz poświęcony stosunkom polsko–rosyjskim wydany w Padwie doktorat Giampiero Bozzolato (1964). Artykuły o tej epoce pisały Lutzowa („Przegląd Historyczno–Oświatowy”), Łonczyńska i Smoleńska.

Okres po 1795 r. badał Skowronek (1937–1996)²⁷ w szczególności jako autor „Anty–napoleońskich koncepcji Czartoryskiego” (1969), „Sprzymierzeńców narodów bałkańskich” (1983) i napisanej 80 lat po Szymonie Askenazym biografii księcia Józefa Poniatowskiego (1984, 1986). Grochulska opracowała „Handel zagraniczny Księstwa Warszawskiego” (1967) i popularną książkę o Księstwie Warszawskim (1966). Podobny charakter ma książka Rostockiego o urzędnikach „Korpus w gęsie pióra uzbrojony” (1972). Doktorowska praca Dylągowej „Towarzystwo Patriotyczne i Sąd Sejmowy” (1970) stanowi najlepszą publikację tej autorki. Pod redakcją Kieniewicza ukazał się I tom „Dziejów Uniwersytetu Warszawskiego” (1981); lata 1807–1815 opracowała Grochulska, 1831–1857 Skowronek i 1899–1915 Kiepuska.

²⁷ B. Grochulska, *Jerzy Skowronek*, KH 1996, z. 4, s. 185–187; *Jerzy Skowronek historyk wieku XIX*, Warszawa 1999, s. 7–8.

Powstania listopadowego, poza wspomnianą pracą Rostockiego (1955) dotyczy cykl artykułów Warmińskiego o Podlasiu, właściwe streszczenie ukazało się w „Biuletynie Lubelskiego Towarzystwa Naukowego” (1983).

W zakresie dziejów Wielkiej Emigracji sporo pisano zwłaszcza o obozie konserwatywnym. „Politykę bałkańską Hotelu Lambert (1833–1856)” badał Skowronek (1976), podsumowanie badań stanowiła popularna biografia Adama Jerzego Czartoryskiego (1994). O Władysławie Zamoyskim pisała Konarska (1971), obozowi 3 maja poświęcony jest rękopis doktoratu Lutzowej.

Sokołowska, korzystając też z prowincjonalnych archiwów francuskich, opracowała „Młodą Polskę” (1972). Literackim Towarzystwem Przyjaciół Polski w Anglii zajęła się Stummer, w 1980 r. ukazało się streszczenie tej pracy w: „Wielka Emigracja i sprawa polska a Europa 1832–1864”. Druga monografia Konarskiej dotyczy studiów emigrantów w uczelniach francuskich (1986). „Polakom w Komunie Paryskiej 1871 r.” poświęcone jest oparte na badaniach prowadzonych w Paryżu w 1948 r., opracowanie Wyczańskiej (1957, 1971). Problematyki wojskowej dotyczą publikacje Anusiewicza, głównie z lat 1959–1960.

Dziejom wsi Królestwa Polskiego poświęcone są liczne prace Stankiewicza w tym habilitacyjna o reformach czynszowych dóbr skarbowych (1968) oraz liczne artykuły oparte na niepublikowanych jego maszynopisach o serwitutach przed 1863 r. i postawie wsi w czasie powstania. Inny dotyczy ustawodawstwa uwłaszczeniowego (1966). Stankiewicz napisał też książkę „Kwestia chłopska w okresie narodzin polskiego ruchu robotniczego” (1985). O produkcji wódki i pijaństwie pisała Rozenowa (1961). Z pracy doktorskiej Chamerskiej o służbie folwarcznej ukazała się broszura (1957) i artykuł w „Kwartalniku Historii Kultury Materialnej” (1961). Pracę habilitacyjną poświęciła drobnej szlachcie w latach 1832–1864 (1974). Pisała też o ziemiaństwie. Przeobrażenia wsi Królestwa do uwłaszczenia na przykładzie powiatu brzezińskiego przedstawiła w gruntownym opracowaniu Ohryzko–Włodarska, również autorka artykułu o bezrolnych w czasie uwłaszczenia („Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 1961). Bender, jak wspomniano, przedstawił „Reformę czynszową w Ordynacji Zamoyskiej 1833–1864” (1969, 1995). Smoleńska zajęła się administracją wilanowską (1975). Groniowski pisał o realizacji uwłaszczenia (1963), kwestii agrarnej w latach 1871–1914 (1966 — habilitacja), o robotnikach rolnych (1977), emigracji do Brazylii (1972) oraz w popularnej formie przedstawił trójzaborowe przeobrażenia wsi w okresie reform uwłaszczeniowych (1976). Przemiany agrarne północno-wschodniej części Królestwa i okręgu białostockiego w interesujący sposób pokazał Szumski (w: „Wieś i rolnictwo ziem północno-wschodniej Polski w II połowie XIX i początkach XX w.”, 1984), „Wieś południowo-zachodniego Mazowsza 1864–1907” ogłosił Chudzyński (1983).

Batura dał nowe oświetlenie budowy Kanału Augustowskiego (1980, 1983). Część historyczną ma też przewodnik po ziemi augustowskiej z jego współautorstwem (1993, 1997). Beck ogłosił streszczenie pracy o rzemiośle warszawskim (1983). Grochulska pisała o domu bankowym S. A. L. Fraenkla (1983), Eugeniusz Tomaszewski opublikował „Kształtowanie się kapitalistycznych przedsiębiorstw prasowych w Warszawie (1851–1860)” (1968). Ukazał się fragment pracy doktorskiej Żelichowskiego o ulicy Solec 1815–1870. Wydał on natomiast książkę o ulicy Smolnej (1998) oraz broszurę o Lindleyach, z dobrą ikonografią (1996). Dziesięć recenzji w „Mówią Wieki” jako student ogłosił Szaniawski, w dużej mierze z pamiętników wydanych przez Pax.

Nowsze znaleziska archiwalne nieco zdezaktualizowały pracę Berghauzena „Ruch patriotyczny w Królestwie Polskim 1833–1850” (1974). Doktorat Króla (obroniony w 1965 r., opublikowany w 1969 r.) w bezpodstawny sposób atakuje jego poprzednika w badaniach nad Cytadelą, pozorna reedycja książki jest wydawnictwem albumowym, zaś wydane przez KiW (1988) „101 Kobiet polskich” ma charakter popularny. Interesujące studium historyczno–urbanistyczne Płońską napisała Barbasiewicz (1984).

Rosji Mikołaja I Śliwowska poświęciła trzy książki: o konspiracji pietraszewców, „W kręgu poprzedników Hercena” (1971 — habilitacja) i popularną. Druga stanowi poprzedzony wstępnym studium zbiór kilku biografii. Autorka ta wydała też słownik biograficzny „Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX w.” (1998).

Powstaniu styczniowemu poświęcone są opracowania historyczno–wojskowe: Ratajczyka (od 1991 r. w USA, uczył w szkole polskiej w Chicago) „Polska wojna partyzancka 1863–1864” (1966) i Stanisława Góry o Podlasiu (1976). Wyróżnia się też praca Chankowskiego o powstaniu w Augustowskim (1972). Zajął się on też Litwą (w: „Powstanie styczniowe 1863–1864” pod red. Sławomira Kalembki 1990). O manifestacjach warszawskich pisał Komar (1904–1969), (wydanie pośmiertne 1970), o ludności miejskiej Lubelszczyzny w tym czasie Bender (1961), o powstaniu w Zagłębiu Dąbrowskim Szwed (1978); fragment pracy o Łęczycy ogłosił Ziemiński (1975).

Powstały biografie Marcina Borelowskiego (Dunin–Wąsowicz 1964), ks. Karola Mikoszewskiego (Bender 1982), Józefa Kalinowskiego — św. Rafała (tegoż autora Pax 1977, 1984), dobrze napisane popularne Stankiewicza. „Dzieje wielkości i upadku Aleksandra Wielopolskiego” (1967) i Dunin–Wąsowicza o Zygmuncie Padlewskim (1960, 1966) i o Stefanie Bobrowskim (1963).

O liście otwartym ks. Hieronima Kajsiewicza pisał w oparciu o archiwa rzymskie Brożyna (1988). Bronisław Góra ogłosił streszczenie pracy o uzbrojeniu w powstaniu (1995). Autorką czterech książek, w tym o Rządzie Narodowym (1978) i rozprawy w cytowanym „Powstaniu styczniowym 1863–1864” jest Ramotowska. Sporo pisał też Łaniec, w tym praca doktorska o kolejarzach w powstaniu (1974, 1978), biografia Bronisława Szwarcego (1988) i o powstaniu na Białorusi (1996), z którą polemizowałem. Nie były publikowane doktoraty Grzybowski o organizacji miejskiej Warszawy, ks. Kani o stanowisku Watykanu wobec powstania i Paszkiewicz poświęcony Romualdowi Trauguttowi.

Dwa artykuły dotyczące rynku pracy w powłaszczeniowym mieście ogłosiła Ewa Wasilewska (1974). Kolejarze Królestwa w latach 1878–1914 stanowili temat habilitacji Łańca (1979, 1995), o kolejarzach drogi warszawsko–wiedeńskiej do 1880 r. ogłosiła też trzy artykuły Rożenowa (1968, 1972). Pokolenie Szkoły Głównej przedstawił artykuł Ossowskiej (1981). Liczebność inteligencji na przełomie wieków szacował Ziemiński (1976), który zajął się też warunkami bytowymi nauczycieli (1977). Cykl artykułów o inteligencji prowincjonalnej na podstawie doktoratu ogłaszał w latach 1983–1987 Szwarz. Postawą i aktywnością społeczeństwa w dwudziestolecie po 1863 r. w skali trójzaborowej zajęła się Sokołowska w ośmioarkuszowej rozprawie „Czas po klęsce” (1987).

„Inteligencji zawodowej Warszawy 1905–1907 r.” poświęcony był doktorat Kiepurskiej (1967). Ta sama autorka przystępnie przedstawiła przebieg rewolucji w Warszawie (1974). Kształtowanie się obozu ugodowego pokazał Szwarz w habilitacji „Od Wielopolskiego do Stronnictwa Polityki Realnej” (1990, 1996). O stosunku Narodowej Demokracji do Kościoła pisał Brożyna („Krytyka” 1988). Białorusią od połowy XIX w. do I wojny światowej zajął się w dwóch książkach Łaniec (1993, 1997).

O „Reformach agrarnych na Warmii na początku XIX wieku” pisał Janusz Jasiński (1967). Dwie dalsze jego książki dotyczyły dziejów politycznych: biografia Andrzeja Samulowskiego (1976) i habilitacyjna „Świadomość narodowa na Warmii w XIX wieku” (1983). Opracował też zagadnienia polityczne lat 1815–1850 w tomie trzecim „Historii Pomorza” (1996) oraz zbiór szkiców „Historia Królewca” (1994). Problematyką katolickich związków robotniczych Wielkopolski zajmował się Rogala (etap wstępny 1984, 1986).

Jedną z ważniejszych pozycji są książki Dunin–Wąsowicza o stosunku francuskiej opinii publicznej do Polaków w 1885–1894 i 1895–1914 r. (1987, 1999), ten sam autor opracował dzieje Warszawy 1914–1918 (1974, 1989).

W zakresie historii Kościoła ks. Olszewski łączy badania nad strukturami społecznymi z francuską socjologią katolicką. Najciekawsza jest rozprawa habilitacyjna „Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX w.” (Pax 1996). Interesujące są też „Szkice z dziejów kultury religijnej” (1986). Wydana po kilkunastu latach praca doktorska o pierwszej połowie XIX w. wydaje się, w porównaniu z maszynopisem, zretuszowana. Ks. Olszewski napisał też kolejną biografię ks. Ignacego Kłopotowskiego. Dylągowa habilitację poświęciła „Duchowieństwu katolickiemu wobec sprawy narodowej (1764–1864)” (1981, 1983), pisała też o dziejach unii brzeskiej do 1918 r. (1996). Bender ogłosił pracę popularną „Chrześcijaństwo w polskich ruchach demokratycznych XIX stulecia” (1975), z której aparatem pojęciowym polemizował Kieniewicz w „Tygodniku Powszechnym” oraz monografię „Społeczne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim 1905–1918” (1978). Ks. Gajewski, poza pracami o społecznej działalności kleru Królestwa 1905–1914 (1990) i akademickich organizacjach katolickich w dwudziestolecu (1987 — habilitacja), napisał o ks. Izidorze Kajetanie Wystouchu (1995). Ks. Włoczyk streszczenie pracy o biskupie sandomierskim Adamie Prosperze Burzyńskim ogłosił w „Archivum Franciscanum Historicum” (1976). Wójcik opublikowała monografię „Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej” (1978), broszurę o gimnazjum w Mariówce Opoczyńskiej (1995) i wraz z Mazurek pracę o zakonach bezhabitowych (1976). Jednemu z nich poświęcony jest artykuł Mazurek (1990). Piaszyk, niegdyś autorka monografii archeologicznej, pisała o szarych urszulankach (1977). Artykuły o szkolnictwie sióstr wizytek ogłosiła Maciejewska–Jagiełło („Przegląd Tomistyczny” 1984, 1986).

Chudzyński jest współautorem „Dziejów Płocka” (1973, 1978) oraz „Dziejów Gostynina i ziemi gostynińskiej” (1990), stałym współpracownikiem „Notatek Płockich”. Trzy publikacje o rzemiośle regionu warszawskiego ogłosił Świerzewski (1983, 1989). Działalności samorządowej PPS dotyczą dwie zająbiające się monografie Szweda (1989, 1993). O dr Justynie Budzińskiej–Tylickiej pisała Heydrich („Archiwum Historii Medycyny” 1961).

Wnuk jest współautorem popularnej „Bitwy pod Radzyminem w 1920 roku” (1995), o ówczesnych płockich harcerkach pisała Ostrowska (1995), o obronie Lwowa w popularnej formie jeden z najstarszych seminarzystów Nastula („Nowa Polska” 1996, nr 26). Współautorem „Kroniki powstań śląskich” (KiW 1980) jest Anusiewicz. Krótkie publikacje dotyczące mniejszości narodowych ogłosili Gąsiorowski i Sieramska.

Dunin–Wąsowicz pisał o ruchu oporu w obozach koncentracyjnych (1979, 1983), Warszawie w latach 1939–1945 (1983) i ruchu socjalistycznym (1993) oraz popularnie o obozie w Policach (KiW 1974) i „Na Żoliborzu” (KiW 1984). Rostocki napisał nieco formalistyczne „Stosowanie konstytucji kwietniowej w okresie drugiej wojny światowej”

wej” (1988). O konspiracji w Ursusie w lokalnej prasie informował Domżański. Kalendarium władz RP na obczyźnie 1939–1945 opracowała Janicka (1994).

Groniowski ogłosił cykl artykułów o Polonii w Stanach Zjednoczonych w tym o strukturze społeczno-zawodowej do 1945 r. (1988), o socjalistach do 1914 r. (1977) i „Grupa etniczna a kraj pochodzenia” („Dzieje Najnowsze” 1999).

Ostrowska opracowała „Rok 1945 w Płocku w świetle prasy lokalnej” („Rocznik Muzeum Mazowieckiego” 1977). Lutzowa w „Przeglądzie Historyczno-Oświatowym” (1977) pisała o tworzeniu polskiego szkolnictwa w Niemczech w czym uczestniczyła. Kąkolewski „Umarły cmentarz” (1996) określił jako wstęp do studiów wypadków kieleckich 1946 r. Gadomski opracował najnowsze dzieje powiatu pułtuskiego (1969). O problematyce związków zawodowych do 1975 r. pisał w „Kwartalniku Historii Ruchu Zawodowego” (1974–1976) Kołakowski. Współautorem czterech książek o powojennym wojsku (z 1967–1979) jest Anusiewicz. Grzybowski, poza problematyką afrykańską, zajmował się kolejarzami (publikacje IFiS, „Przegląd Socjologiczny”), Ruducha — dziennikarzami, broszury o transformacji i jej społecznych konsekwencjach, firmowane przez PSL, ogłosił Eugeniusz Tomaszewski (1993, 1995).

Z zakresu dyplomatyki habilitował się Rostocki, pisząc o „Kancelarii i dokumentacji aktowej urzędów administracji w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim. Do 1867 r.” (1964). Radczuk opracował „Dokumentację w zakładzie pracy” (trzy wydania 1966–1975) i był współautorem pracy o archiwach zakładowych (1974). „Organizacją władz włościańskich w Królestwie Polskim i ich pozostałością aktową” zajęła się Ohryzko-Włodarska (1973). Dwa tomy inwentarzy Rady Stanu ogłosiła Ramotowska (1973, 1976), zaś inwentarz materiałów Mieczysława Limanowskiego Wąsik w wydawnictwach Muzeum Ziemi PAN (1996), „Informator o materiałach statystycznych w archiwach państwowych 1939–1945” ogłosili w 1972 r. Kołakowski i Majerowicz. Była ona też współautorką katalogu mikrofilmów i fotokopii poloniców z archiwów zagranicznych (z. 2–4, 1969–1976). Cykl artykułów w „Archeionie” od 1993 r., gdy został naczelnym dyrektorem, ogłosił Skowronek. Pisali tam też Ohryzko-Włodarska, określona po śmierci jako wybitna archiwistka (m.in. inwentarz kartkowy oraz pomoce archiwalne 1976, 1979) jak również Łonczyńska, Ramotowska, Smoleńska, Sobocińska, Jerzy Szczepański i Szumski, a w „Biuletynie APAN” Chankowski oraz Brachfogel i Eugeniusz Tomaszewski.

Publikacje z zakresu muzealnictwa posiadają dyrektor Muzeum Historycznego Durko oraz Kamińska, Kieniewiczowa, Król, Kulesza, Ostrowska, Wiórkiewicz i Wyderkowa.

Prace z zakresu bibliotekarstwa publikowała Chamerska oraz Dowgiałło, Olewnik i Ostaszewska, z zakresu informacji naukowej Wyczańska (m.in. program Wielka Emigracja). W opracowaniu katalogu rękopisów Biblioteki Narodowej uczestniczyły Borkiewicz-Celińska i Smoleńska, Biblioteki UW Stummer (redaktorka), zaś zbiorów Centralnej Biblioteki Wojskowej do XVIII w. Kulesza.

W pracach nad „Bibliografią historii Polski XIX w.” uczestniczyły Konarska (od tomu wstępnego, 1954), Ossowska i Sokołowska, aktualna redaktorka. Redaktorem bibliografii Warszawy jest Durko, w redakcji tomu „Druki zwarte 1795–1863” (1992) uczestniczyła Kasprowicz. Redaktorką „Bibliografii pism ulotnych rewolucji 1905–7 w Królestwie Polskim” (1963) jest Kiepuska. Publikacje bibliograficzne, w tym książkową, ma Szolginia, w czterech publikacjach Instytutu Książki i Czytelnictwa uczestniczyła Kasprowicz. Pięć zestawień bibliograficznych Centralnej Biblioteki Statystycznej (1971–1977) opracowała Heydrich.

Śnieżyńska jest współautorką „Tekstu na lekcjach wychowania obywatelskiego” (1975, 1976) i książki o izbach pamięci (1980), pisała też m.in. w „Wiadomościach Historycznych”. Na łamach tego pisma jako przedstawicielka pierwszej „Solidarności” występowała Matejuk, artykuł metodyczny ogłosił też Pomierny.

W księgach jubileuszowych „Wiek XIX” (1967, współredaktor Grochulska) i „Losy Polaków w XIX–XX w.” (red. Grochulska i Skowronek) wystąpiło łącznie szesnastu uczniów, w tym dziesięcioro dwukrotnie. Poza redaktorami ową czternastkę stanowili: Bender, Chamerska, Chankowski, Dylągowa, Groniowski, Janusz Jasiński, Konarska, Ramotowska, Ratajczyk, Rostocki, Sokołowska, Szarota, Szwarec i Śliwowska. Przy znacznej liczbie uczniów każdy wybór jest subiektywny.

Szwarc w latach 1977–1992 był przy Kieniewiczzu sekretarzem „Przeglądu Historycznego”, potem członkiem komitetu. Groniowski w latach 1956–1972 przy Leśnodorskim jako redaktorze, wchodził w skład zespołu „Kwartalnika Historycznego”. Janusz Jasiński od 1958 r. sekretarz redakcji, w okresie 1971–1980 był redaktorem „Komunikatów Mazursko-Warmińskich”. Kołodziejczyk, w latach 1962–1964 sekretarz „Kwartalnika Historycznego”, w latach 1979–1987 redagował „Rocznik Mazowiecki”, należał też do komitetów „Rocznika Warszawskiego” i „Kroniki Warszawy”. Durko był sekretarzem redakcji „Dziejów Najnowszych” (1947). Bender od 1972 r. wszedł do redakcji historycznej serii „Roczników Humanistycznych”. Grochulska należała do zespołu magazynu „Mówią Wieki” (1958–1984), oraz do komitetu „Rocznika Warszawskiego”. Ramotowska w latach 1994–1996 redagowała „Miscellanea Historico-Archivistica”, Stankiewicz zaś od 1983 r. siedem zeszytów serii historycznej „Acta Universitatis Lodziensis”. Dunin-Wąsowicz należy do zespołu redakcyjnego „Dziejów Najnowszych”. Do komitetu „Z Pola Walki” wchodził Kalabiński, wydał też w latach siedemdziesiątych dziewięć tomów serii „Polska klasa robotnicza”. Eugeniusz Tomaszewski był zastępcą redaktora „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” (1975–1981). Szwed od 1983 r. jest członkiem komitetu „Rocznika Łódzkiego”, a Ostrowska od 1995 r. „Płockiego Rocznika Historyczno-Archivalnego”. Ostaszewska należała do komitetu „Bibliotekarza” (1973–1977). Skowronek w latach dziewięćdziesiątych znalazł się w radach redakcyjnych „Mówią Wieki” i „Pamiętnika Słowiańskiego”.

Obecnie aktywna jest już trzecia generacja — uczniowie uczniów Profesora. Nie pretendując do pełnej prezentacji wspomnę o Jarosławie Czubytm, Tomaszu Kizwalterze, Alicji Kuleckiej i Andrzeju Wrońskim (seminarium Skowronka), Magdalenie Ślusarskiej i Piotrze Ugniewskim (Grochulskiej), Małgorzacie Gmurczyk-Wrońskiej (od Dunin-Wąsowicza) i Jerzym Kukulskim (od Stankiewicza). Do jubileuszu, zwłaszcza na początku lat dziewięćdziesiątych, trzynastu doktorów wywodzi się od Bendera (w tym Eugeniusz Niebelski), a dziewięciu historyków wojskowości (w tym Jerzy Przybylski, Marek Tarczyński, Stefan Wielecki i Lech Wyszczelski) od Ratajczyka (do 1983 r., potem Gorzów Wielkopolski).

Ankietowa wypowiedź Kieniewicza „Polskość codzienna i odświętna” („Znak” 1987) była oceniana w roku szkolnym 1998/1999 przez uczniów LO im. Reja.

„Przede wszystkim cechy osobowości Profesora”, jego troskę o prawdę historyczną i życzliwość podkreśla Ciemniowska. Ostrowska uczestnictwo w seminarium ocenia jako zaszczyc²⁸. O seminarium ciekawym, z dobrą do 1949 r. atmosferą, ale zdeintegrowanym

²⁸ Listy B. Ciemniowskiej z 6 lutego i B. Ostrowskiej z 9 lutego 1999.

mówi Grzybowski. Śmiałowska kładzie nacisk na przystępność i najciekawsze prowadzenie zajęć, przez jednego z najlepszych profesorów. Bardzo ciepło jako „wspaniała osobę” zapamiętała Profesora Przyborowska. Na kulturę osobistą i cierpliwość kładzie nacisk Wojciewska, na atmosferę przy równoczesnym imponowaniu wiedzą Barbasiewicz. O znajdowaniu zawsze czasu dla studentów przypomina, deklarując ogromną sympatię, Śnieżyński. Na autorytet naukowy kładą nacisk Kowalik i Nowosielska, na merytoryczne korzyści z uczestnictwa Januszewski, na poziom dydaktyczny i uczenie wyciągania wniosków Radziwiłłowicz. O wzorowaniu się na dydaktyce Profesora mówią Matejuk i Polenceusz. Wójcik Profesor zaimponował erudycją, przy ogromnej życzliwości, o tej ostatniej mówiła też Skowron. Imponował też wiedzą Pałaszowi. Jako bardzo interesujące ocenia zajęcia Marcinkowski.

Dunin-Wąsowicz podkreśla wpajanie krytycznego stosunku do źródeł jednak przy braku inspiracji. Odmiennego zdania jest Szarota akcentujący budzenie pasji poszukiwawczej i odwagę przyznania się w wypadku braku odpowiedzi. „Profesor Stefan Kieniewicz był zawsze dla mnie niedoścignionym wzorem rzetelnego i bardzo pracowitego historyka” — napisał Ratajczyk. Krytycznie o kontaktach z Profesorem wypowiadają się Adam Tokarz, podkreślający walory badacza i świetne prowadzenie zajęć oraz Lilpop. Jako „mało produktywne” określił seminarium Litwiniuk, spoglądanie na zegarek wypomniała w ogłoszonym wspomnieniu Śliwowska²⁹. Natomiast nie stworzenie szkoły zarzuca Malinowski i pozornie zbliżone sformułowanie można znaleźć w autobiografii. W czasie zebrania w AGAD poświęconego Skowronkowi w styczniu 1997 r. Grochulska mówiła o ostrzejszych kryteriach stosowanych przez Kieniewicza przy ocenianiu własnych uczniów w porównaniu z cudzymi.

Spośród tych, którzy po magisterium zmienili opiekuna naukowego doktoraty zrobiło dziewiętnaście osób (więcej niż tych, którzy zostali), w tym tylko trzy kobiety. Odeszła większość urodzonych w latach czterdziestych. Dwunastu dawnych magistrantów Kieniewicza doszło tą drogą do habilitacji, co oznaczało 63% wobec 41% tych, którzy doktorat robili u Kieniewicza.

Pierwszy był Kalabiński, który w połowie 1954 r. uzyskał za pracę kandydacką docenurę CKK. Recenzentka Kormanowa mówiła o szczupłym na razie publikowanym dorobku (rozdział pracy i dwie recenzje), ale lansowała „pierwszego w kraju absolwenta radzieckiej aspirantury w zakresie historii”. Kierujący wniosek do CKK Stefan Żółkiewski podkreślał wysoki stopień wyrobienia społecznego i politycznego oraz członkostwo PZPR. W dyskusji przypomniano wcześniejszą pracę w szkole partyjnej PPR³⁰.

Pozostałe osoby przechodziły już przez przewód habilitacyjny. Poza Kalabińskim do tytułów profesorskich doszli też Kołodziejczyk, Szarota (wszyscy trzej również profesorów zwyczajnych), Ławnik, Rusinowa (1996), Stawecki oraz z zakresu nauk wojskowych Wolny. Habilitację uzyskali Kamiński, Karpiński, Radlak, Ratyńska i Turowski. Karpiński (1999) i Turowski zostali profesorami uczelni.

Lewandowski został w 1970 r. docentem z nominacji, kierował Zakładem Historii Wojskowości UMK, w latach osiemdziesiątych był I sekretarzem Komitetu Uczelnianego PZPR. Doktoraty uzyskali Boniecki, Borkiewicz-Celińska, Łoś, Mariusz Łukasiewicz, Pytel i Wakar. Minimum pięć osób nie ukończyło prac.

²⁹ W. Śliwowska, *Stefan Kieniewicz*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1992, s. 38.

³⁰ AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego 3178.

Przy tematyce XIX-wiecznych miast pozostał Kołodziejczyk, autor dziewięciu większych opracowań, częściowo syntetycznych, w tym dwóch zbiorów artykułów i dwóch prac popularnych. Najlepszy wydaje mi się „Piotr Steinkeller, kupiec i przemysłowiec” (1963, habilitacja), zasługują też na uwagę badania szkolnictwa kolejowego. Kalabiński (1923–1980) współautor popularnego „Czwartego powstania czy pierwszej rewolucji” (dwa wydania 1969, 1976) jest autorem wielu rozpraw w czasopismach, szczególnie dotyczących okręgu białostockiego (pośmiertne „Pierwszy okres przemysłu i klasy robotniczej Białostoczczyzny. 1807–1870”, wyd. 1986). Metody obliczeniowe, jakie stosował, sprawdziły się dla okresu początków ruchu robotniczego. Z sześciu książek Ławnika, badacza dziejów klasy robotniczej i ruchu robotniczego najlepszy jest „Ruch zawodowy metalowców w Polsce. 1869–1939” (1986). Stawecki, jeden z najlepszych historyków wojskowości, napisał „Następców Komendanta” (1969) i „Politykę wojskową Polski 1921–1926” (1981), opracował też w latach dziewięćdziesiątych dwa słowniki biograficzne. Ratyńska, autorka sześciu książek zajmowała się dyplomacją (w tym artykuły w „Kwartalniku Historycznym” o stosunkach niemiecko–rosyjskich). Jej habilitacja dotyczyła ludności i gospodarki Warszawy pod okupacją niemiecką (KiW 1982), potem zajmowała się NRD lat osiemdziesiątych, ma w dorobku pracę o PCK. Kamiński, współautor „Polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej” (1987, 1993), wydał dwie monografie i szereg artykułów dotyczące zwłaszcza stosunków polsko–czeskosłowackich po II wojnie światowej. Rusinowa zajęła się historią Stanów Zjednoczonych, zwłaszcza końca XVIII w. Jest autorką ośmiu większych publikacji i współautorką czterech, sięga do problematyki murzyńskiej i indiańskiej. W 1994 r. ogłosiła pracę o dziejach amerykańskich partii politycznych. Wśród sporej liczby publikacji Wakara, poza wspomnianą pracą o przebudzeniu narodowym Warmii (1965, 1982) na uwagę zasługuje współautorstwo monografii „Gazety Olsztyńskiej” z lat 1886–1939 (1986) i dwa wydania monografii Olsztyna. Szarota ma pięć większych publikacji o okresie II wojny światowej, w tym trzy wydania „Okupowanej Warszawy dzień powszedni” (1973–1988), podjął ten problem odnośnie stolic europejskich (1995), wydał biografię Stefana Roweckiego („Grota”), zajmował się osadnictwem na Dolnym Śląsku (1969). Boniecki ma cztery książki dotyczące fotografii w zbiorach archiwalnych (główna praca 1989, potem m.in. publikacja o Kresach Wschodnich). Pracę doktorską o chłopach guberni radomskiej w 1905 r. ogłosił w „Roczniku Muzeum Radomskiego” (1976), ma też większą publikację o rewolucji w tym mieście (1974). Radlak (1920–1996) napisał dwie książki o SDKPiL i broszurę o Polskim Związku Ludowym, Mariusz Lukasiewicz wydał książkę o armii księcia Józefa (1983). Łoś ogłosił monografię o artylerii w latach 1815–1831 (1969), jest współautorem historii dwóch szkół oficerskich. Wolny (1928–1997) napisał dwie książki o II wojnie światowej na Pacyfiku.

Borkiewicz–Celińska jest autorką monografii „Osadnictwo ziemi ciechanowskiej w XV wieku 1370–1526” (1970), współautorką „Słownika historyczno–geograficznego ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu” (1971), w 1990 r. wydała książkę o batalionie „Zośka”. Karpiński jest autorem dwóch książek z problematyki miejskiej XVI–XVII w. (1983, 1995). Wyderkowa (1927–1982) ogłosiła kilka artykułów dotyczących przedrozbiorowej Pragi. Szczepański, aktualnie docent WSP Kielce, ogłosił monografię o obcych specjalistach w górnictwie i hutnictwie Królestwa w pierwszej połowie XIX w. (1997). Pytel opublikował broszurę o ORMO, opracował życiorys Stefana Królikowskiego w „Z Pola Walki” (1960), pisał o prasie wojskowej dwudziestolecia. Turowski ogłosił dwanaście książek poświęconych oświacie dorosłych, jego „Andragogika” miała trzy wydania.

Geneza odmiennych poglądów sięga już poprzedniej generacji. Ojcowie kilku seminarzystów byli aktywni w różnych legalnych partiach politycznych II Rzeczypospolitej. Problem ten został wyeksponowany przez wydawców „Na przełomie stuleci”, zarówno w odniesieniu do tradycji Bendera jak i jego stosunku do Narodowych Sił Zbrojnych.

Nie ulega wątpliwości, że wszyscy w jakiejś formie nawiązujemy do dorobku i postawy Profesora. Interpretacja może być jednak różna. Dla mnie nie do zaakceptowania jest uzupełnienie bibliografii „Historii Polski 1795–1918” (wydanie ósme, poprawione, 1996) również o pozycje, które Profesor pominął z przyczyn merytorycznych zestawiając oryginalną bibliografię za życia.

Sposób rekrutacji seminarium doktoranckiego zakładał jego niejednorodność. W autobiografii Kieniewicz powoływał się na seminarium Handelsmana, na którym spotykali się uczniowie o dalekich od siebie poglądach politycznych. Na jego seminarium kierunek ewolucji sygnalizują też zmiany w tematyce prac. Niektórzy zmienili poglądy naukowe. Z pewnością nie wszyscy w praktyce zaakceptowali ostre wymogi warsztatowe Profesora. Po jego śmierci krytykiem seminarium stał się niedawny współautor Profesora (KiW 1992) Zajewski, nie zważający na chronologię i zgodność przytoczonych cytów z oryginałem.

Stwierdzając w ankiecie tygodnika „Kultura” rok przed emeryturą, że „być może” przyczynił się do ukształtowania naukowego grupy badaczy historyków Polski XIX w. Kieniewicz mówił o dążeniu nie do kontynuacji, ale by uczniowie umieli rozwiązywać własne, podjęte przez siebie zadania, krocząc własnymi drogami. „Rozumnie pojęta opieka naukowa polega na pozostawieniu młodemu i zdolnemu uczniowi wolnej ręki — Narzucanie mu drogi życiowej i metod nie jest dobrą przysługą”³¹. Zgodnie z tymi założeniami Profesor zakwalifikował mój artykuł o chicagowskiej Polonii w drugiej księdze jako pożyteczną pracę w dziedzinie „która i u nas tutaj powinna być uprawiana, a mało kto na niej się zna”³². Tę ideę sformułował też wcześniej w autobiografii przy nieco innym rozłożeniu akcentów.

³¹ „Kultura” 19 grudnia 1976, nr 51–52, s. 8; Cf. J. Skowronek, *Profesora Stefana Kieniewicza metodologia praktyczna*, „Historyka” 1993, s. 65–81.

³² List S. Kieniewicza z 7 listopada 1987.

K. Zieliński — The Functioning of Jewish Kahals in the Lublin Region in 1900–1918

The author considers the organisation and activity of Jewish kahals, as well as the sources of financing and expenses, indicating extensive changes in their functioning during the period under examination, associated with civilisational transformations within the Jewish community (the emergence of modern political movements) as well as the disorganisation and impoverishment of the kahals, caused by the events of the first world war. The article is based on sources amassed in the State Archive in Lublin.

K. Groniowski — The Seminar of Prof. Stefan Kieniewicz

The article deals with the seminar on nineteenth-century history conducted from 1946 to the 1980s by Professor Stefan Kieniewicz (1907–1992). Out of a total of 245 persons who attended the seminar (not counting foreign scholarship students), 178 received the title of M. A., and 57 — the Ph. D. degree. The author discusses the composition of the participants, their further professional careers and scientific accomplishments. Mention is made of the political context of the events which took place in the scientific milieu. Contrary to sometimes expressed opinions, he maintains that Prof. S. Kieniewicz had created a school, which showed preference for a certain research workshop and made a great contribution especially, albeit not solely, to studies on the nineteenth century. On the other hand, stands represented by the participants of the seminar and the interests dominating in their later works tended to differ.

RESEARCH SURVEY

L. Niesiołowski — The State of Research on the History and Religion of Ancient Palestine

The author discusses the development of scientific studies on ancient Jewish history, conducted from the second half of the nineteenth century up to this day. Upon the basis of literature on the subject he indicates that despite the indubitable progress made by science, the interpretation of certain questions still remains ambiguous. These problems are associated primarily with studies on the chronology of the origin of select books of the Old Testament as well as the discrepancy between the Bible and the testimony provided by other sources, mainly archaeological, particularly as regards the capture of Palestine by the Israelites.

J. M. Piskorski — From Latest Studies on the Historiography of Central and Eastern Europe

The author stresses the great interest shown by contemporary German science in the course of historiography in Central and Eastern Europe, and discusses the latest publications issued on this theme. The article indicates the main trends of the interest — traditional (today increasingly weak), dating from the nineteenth century and concentrating on the German contribution to civilisation in the region in question, and a current which emerged after the second world war; critical towards its predecessor, it attaches more importance to the cultural and economic accomplishments of East European nations. J. M. Piskorski recalled that the main trends in German historiography have scientific counterparts, which appeared under their impact in countries of the titular part of Europe.

REVIEWS

CONTENTS